

Isibe o personalno dokumentija sar kondicija
vaš i ekonomsko integracija e terne
Rromengo ko “Veliki Rit” andi Novi Sad (Srbija)

BEST PRACTICES
for
ROMA INTEGRATION
in the Western Balkans

Istraživači: Marina Simeunović
Šerutno e rodipasko: Svetlana Đurđević-Lukić

Funded by the EU

Isibe o personalno dokumentija sar kondicija
vaš i ekonomsko integracija e terne Rromengo
ko "Veliki Rit" andi Novi Sad (Srbija)

Impresum

Pishimo ko decemvri 2012 bersh taro:

Autori:

Marina Simeunović

Rodljarutno godjarno:

Svetlana Đurđević Lukić

Nakhavno:

Eurotranslate d.o.o.

Lektori:

Sonja Barbul

Derdakerel:

comma | communications design

Palav inčaripe akale publikacijako šerutno si o ramosardo, pal o ramope akale studijako inčarda o projekto "Majlačhe buća palaj Rromani integracija" (ang. BPRI). Akava izveštaj inklisto palaj godava kaj e lovenca inčarda e Evropaći unija, ando jekhipe e BPRI projektosa savo bućarol e OEBS kancelarija palaj demokratikane institucije thaj manuškane orte (ang. ODIHR). Sajekh díchipe, mothodipe jal gndipe ramome ande kaja publikacija naj importantno politika katar e Evropaći unija niti katar e OEBS Kancelarija palaj demokratikane institucije thaj manuškane orte.

Isibe o personalno
dokumentija sar kondicija
vaš i ekonomsko
integracija e terne
Rromengo ko “Veliki Rit”
andi Novi Sad (Srbija)

Istraživači: Marina Simeunović
Šerutno e rodipasko: Svetlana Đurđević-Lukić

Marina Simeunović, istraživačica, apsolvant ande Fakulteto vaš o hakaja ande Novi Sad. Kana kergja akava rodipe, siklilo so isi majbut problemija save si phare pala o astaribe e manuškane hakaja e manušengre kotar o Rromane mahale, a sar majbaro sikljilo o nanibe o personalno dokumentija. Ljejbje ande godi soj si terni tha aktivno ko ternengi organizacija, e Marina sinela jek izazovi te dikel da li o džene kotar o Veliki Rit isilen šajjipe te lačharen lengre buća, lejbe ande godi so nanelen personalno dokumentija. Ako sito sa o mangljipa jekh ka jekh, bi personalno lilengo olengro statusi ko phuv kaj si bijande, nane jek ka jek ni ko aver regija.

E Svetlanake Đurđević-Lukić, savi si šerutni e istraživačicake, i buti ko esavski studija sine na but prilika te del piro vahti e ternja istraivačicake. O entuzijazam e selektuime terne istraživačicakro, olakro bučarnipe ko tereni, i strategija, drafti thaj i finalizacija mothovde olakri studija thaj buti sar majlaće. O koncept mentoribasko e terne dženjako save korenija si Rromane thaj olakre autentično interesija vaš o anglalipe, em odova ko majtikno vahtani te reselpe o sukcesi – konkretno studija te ovel sikhavdo e publikake, musaj te iskoristinelpe.

Veliki Rit selektuimo sar lokacijo baši studija sebepi soj jek kotar majbaro Rromane bešte thana ande Novi Sad. Ov sito delimo ko urpuno deo (kaj sito urbano karakterisike) thaj južno deo savo si Rromano bešto than. Ko adava than, premalo policijakro reporti ando odova južno kotor bešena paše 5.000 džene, savo duk mahale sito legalizuime. Sebepi odova, but džene nanelen šajipe te sikhaven thaj registuinen olengro bešto than/adresa. Premalo urbanističko plani planirimo si te peravipe odole thanesko te šaj vazdelpe skola thaj sportsko tereni. Bas o but planija o rumibe akale thanesko činavipe ando berš ko berš thaj anel bilačhipe okole manušenge save dživdinen ande akava bi legalizuimo than, bi naštindoj ovela len registracije vaš olengro bešipe.

Inkeribe

Lafja thaj akronimi		7
Spisko e grafikoneski		7
1. Anglomothovipe		9
2. Metodologija		13
3. Kanunesko Thaj Politikano Rami		17
4. Roma Hem O Naše Manuša Ande Novi Sad Thaj Butikeribe E Biraipkane Organizacijengo		23
4.1. Angažmani e institucijengo		24
4.2. Angažmani e biraipkane organizacijengo		25
5. Rezultati Rodibasko		27
5.1. Isibe o peronalno dokumentia		27
5.2. MAJBUT DUKHAVDE: Rromanja thaj o khamne džuvla		33
5.3. Prepreke vaš o isibe o dokumentia		35
5.4. Ažutiribe ko lejbe o dokumentija		37
5.5. Nanibe o dokumentija thaj činavibe o hakaja		38
5.6. Percepcija e relacijakro kotar kompetento institucije vaš o lejbe o dokumentija		40
5.7. I pozicija e institucijengi thaj biraikane organizacijengi		42
6. Konkluzije		47
6.1. Isibe o personalno dokeumtija		47
6.2. Avibe dži o hakaja		49
7. Rekomendacije		51
7.1. Rekemodacije ko institucije (nacionalno thaj lokalno niveli)		51
7.2. Rekomendacije kotar o Rroma thaj biraipkane organozacije		52
8. Bibliografia		55
Prilog No. 1: Intevujisime thaj anketirime džene kotar o insntitucije thaj biraipkane organizacije		57
Prilogo no.2: Pučimata		59

Lafija thaj akronimi

EU – Evropaki unija
EHO – Ekumensko humanitarno organizacija
INM – interno našle manuša
IPA (Instrument for Pre-Accession Assistance) – Instrumenti vaš o anglokhujbasko ažutiribe
KiM – Kosovo thaj Metohija
LAP – Lokalno akciono plani
MLP – Matično lil prandibasko
MLB – Matično lil bijandipaski
MUP – Ministarstvo androne bučengo
NSHC – Novosadsko humanitarno centro
NAB – Nacionalna agencija vaš o butikeribe
BRI – Biraipkani organizacija
RS – Republika Srbija
SAB – Sekretarijati androne bučengo (policijakri direkcija)
UNHCR – Majučo komensarijati vaš o khupaten nacije e našle manušenge

Spisko e grafikoneski

- Grafikon No. 1** - Nanipe e personalno lilesko premalo pol thaj statusi ando Veliki Rit – 30
- Grafikon No. 2** - Isibe o personalno lil premalo beršeski kategorija – 33
- Grafikon No. 3** - Isibe o personalno lilesko premalo pol – 34
- Grafikon No. 4** - O činavipe savenca o dukhavde džene dikhena pe kana roden pire lila – 38

1. Anglomothovipe

E Strategija vaš o anglalipe e Rromane situacijakro sikhavipe so o hakaj vaš o kanunesko subjektiviteti fundono manuškano hakaj thaj kondicija vaš o lačharipe savutne hakaja save si garantuime kotar o maškathemutne thaj khereske legislative.¹ Sebepe o nanipe e personalno lilengo, but džene Rroma sito hakajesko bidikhle thaj odova čhinavi len te aven dži olengre majfundone hakaja. Sar secijalno dukhavde manuša i Strategija čhivela e Rromen kotar Kosovo* thaj ruralne thema hem mahale, e Rromen save si bijande ande ex- Jugoslavija thaj okola save si irande kotar o lunalerigaske phuvja premali i regulacija vaš i readmisija.

Premalo i statistika kotar e Dizutnengo arakhlo, ande Srbija dživdinel paše 30.000 džene save nanelen šajipe de len personalno lila, a kotar odova sij paše 6.000 kanunesko bidikhle manuša, ko majbut situacije vačeri pe kotar o andrune našutne manuša kotar Kosovo thaj kotar o južno Srbija.² Ki studija savi kergja o UNHCR paluno berš, dikloj si kaj 6,8% kotar o savutni Rromani poplacija arakhipe ko bilači situacije sebepe o apartidija sebepe o nanipe e lilengo, 1,5% phure Rroma thaj olengre čhave našti registruinen pe ande bjandimaske lila thaj odoleske

1 Ko akaja studija o termini Rroma korisinelpe te sikavni e dženen save si muršano thaj džuvlano poli bi mangipasko te kerelpe diskriminacije vaš o identiteti.

* Akava alav nane anorami e statuseja thaj ano rami si e Rezolucija 1244/99 kotar o konsili vaš o Sekuriteto Khupatne Nacijendar thaj gndipe kotar o Maškarthemutno krisi hakajengto kotar o sikhavipe e Republikakro Kosovo.

2 O reporti kotar e Diyutnengo arakhlo kotar o „hakajesko bidikle džene“ ande Republika Srbija, Beogrado, mart 2012. berš. <http://www.ombudsman.rs/attachments/lzvestaj%20o%20polozaju%20Pravno%20Nevidljivih%20Lica%20u%20RS.pdf>

sito kanunesko bidikhle manuša. Paše 24 milja nanelen personalno lik, a majbut kotar 10.000 nane registruimo ande raštrunale lila.³

I Republika Srbija potpisingja o Sporazum vaš i stabilizacija thaj khujvbe thaj dengja o rodipe vaš i Evropaki Unija, hem o pučimata kotar o socijalno inkluzija ka oven majšerutne komponente politkake integracijakro ande EU.⁴ Akaja studija gndimi sito ando odova konteksti, a konkretno te dikelpo o maškar kotar jek rig, *mangipaski* situacija ano rami e kanuneske ramoa (odote avena thaj o maškathemutne konvencije) hem o politikane dokumentija save si gdnime pakune berša e fundoa te laćarelpes i situacija e Rromengi, thaj ko aver rig *fakteski situacija* ko selektuimo lokalno komuniteti savi arakelpo ande teritorija foreski savi isile administrativno hem finansijsko kapaciteti te implementirinel pe o kanuni hem i strategija.

O predmeti akale rodibasko sito i prolematika isibasko o personalno dokumentija ande Rromano komuniteti ande savi isi majbut Rroma džene našle (IRL) ande Veliki Rit ani Novi Sad. Odoleske o fokusi sito ko terne, lejba ki godi sočerelape ando populacija savi majimportantno te integrišini pe sar bi ovela buteberpen-go rezultati ko plani inkluzijakro. O napi sito te esavke studija dikeppes na samo i ćačutni studija već o andral e dukhavde džengro, no numaj o Rroma, terne dđene thaj o IRL.

Konketno fundo e rodibasko sito te dikhelpe da li o tene džene kotar o Veliki Rit ande Novi Sad isilen fundone personalno dokumentija, ano savo napi odova uticini ko lengri inkluzija hem avibe vaš o lengro hakaja save si majdukhavde.

3 Praxis, reporti kotar i ekspetsko debata. Evropakre laće prakse: alati vaš o lobi ande Srbija. Beogrado, februaru 2012. Berš, rig 12. Šaj arakhipo ande: [http://www.rs.boell.org/downloads/lzvestaj_sa_ekspertske_debate\(1\).pdf](http://www.rs.boell.org/downloads/lzvestaj_sa_ekspertske_debate(1).pdf)

4 Akava tasko mothovela o anglalipe thaj lačharipe politikakro, institucionalipasko rami thaj i metodologija vaš o monitoring e socijalno džengro thaj dukahvde grupaki ande Srbija. Vaš i definicija e socijalno inkluzijakri dikhen majbut ande: Monitoring e amalipasko inkluzijakro ande Srbija”, o Tim telalpresednikosko kotar o Governmento vaš i implementacija e Strategijakri vaš o činavibe o čororipe, Governmento RS, Beogradi, 2010. berš, pobut ko:

Sar specijalno mere, ulavde si akala rodibaske buća:

1. Te dikelpes kobor tane o terne džene kotar o Veliki Rit džanen o procedure lejbaske o personalno dokumentija, thaj da li isilen, ko kova napi on ale dži lende (korkori jase uzal nesavo ažutiribe)
2. Te dikelpes da li si diferencije ano isibe o personalno dokumentija thaj o ekspereince vaš o telalgrupe:
 - ♦ *purane dizutne vs. Neve dizutne /IRL/ irande džene ano rami e readmisija*
 - ♦ *čhaja/rromnja vs. čhave/murša;*
 - ♦ *tiken vs. purane*
 - ♦ *siklovne/studentia vs. okola save na sine ko edukativno sistemi*
3. Te dikhelpes da li o anketirime ano Veliki Rit korkoti šendžarena save si olengre hakaja save čhinavde thaj da li isi situacije kaj bi dokumenterngor na sine ki situacija te roden po hakaj (registracije ande skola, doktori...).
4. Te dikelpes ano savi mera o terne džene kotar Veliki Rit bahtale jase bibahtale e buća kotar o kompetento institucije kana roden o personalno dokumentija, thaj save razlogija on sikhaven.
5. Te dikelpes o kondicije kotar o kompetentno institucije thaj biraipkane organizacije ande Novi Sad premalo akava problemi.
6. Akale rezultata ko tereni, ka kerelpe rekomendacije vaš o anglalipe e situacijakro, thaj posebno fokus ka ovel ko najkritično telalgrupe terne ko Veliki Rit.

2. Metodologija

Sar bi delape odgovori ko dende napia, uzal o analize dokuemtengri save si relevantno akale probelmatikakri, kerdo di terensko rodibe andar i Rromano komuniteti ando Veliki Rit, sar hem e šerutnenca kotar io institucije hem biraipkane organizacije ande Novi Sad, kote akava bešto txan administrativno arakhelpe. Vaš o arakhipe o data, korisime si tehnikane ankete, diskusija hem fokus grupa.

Premalo procena lejdi kotar i policija ano Veliki Rit dživdinen paše 5.000 džene. Odova than othe kotar 1985. Berš thaj ko majbaro situacija nane legalno. Palo maribe ki Kosovo, kana sine o zorale migracije, numero e dženegro but sig barilo. Ko data save siando Lokalno akcioneso plani vaš olačharibe i situacija e našutne, paldime thaj androne našle manušengi ande Novi Sad, sikhavi pe so ki Novi Sad bešen paše 5.152 našle manuša, thaj so odola sito Rroma, Aškalije em Egipčanija, Muslimania thaj Gorancija.⁵ UNHCR sikhavela so ko plo rodibe savo kergja ano 2011. berš so ki Novi Sad bešen 3.435 andune našle manuša (IRL). Lejba nade godi soj o Veliki Rit majbaro Rromano txan ani Novi Sad, šaj daja pretpostavka so ko akava txan isi majbut numero anruno našlemanuša, no kotar odova nane čače data pana.

Isi but krietetijumia jase napia sar te kerelpe definicija e terne populacijakro, ali akava rodibe si pala o džene save isilen 14-30 berš, akaja beršeski granica sikhavdi ande Lokalno akciono plani e ternenge ki Novi Sad. Te ovel pe akcesi ande problememo vaš o najbe opersonlno dokumentija lejba i godi vaš o beršeski granica, o

5 | Situacija e našutnih 30. novembri 2010. berš.

anketirime ulavde ko štar kategorije: terne (beršengre kotar 14-16 berš), phured-er terne (17-18 berš), beršengre dži o 25 berš hem o džene save isilen 26-30 berš.

Kana lelape ande khan so nane oficijelna veš numaj okvirno data kotar o numero e terne dženegro, nane data kotar o numero e terne dženegro save šaj khu-ven ande selektuimi beršeski kategorija. Te šaj pretpostavina da ekvaš džene kotar o besto than ano Veliki Rit (paše 5.000 džene) terne kotar 30 berš (jek proseko beršeski granica ano Rroma 33 berš, a IRL telal 30 berš), lelape o okvirno numero paše 2.500 terne kotar 30 berš. Kana othar cidenpe o čhave save silen 14 berš, o numero e ternengo šaj proceninelp maškar 1.250 do 1.500 džene beršengre kotar 14-30 berš. Baš i anketa kergjape samplori kotar 75 pučlje manuša, so moth-ovela 5% ano rami e uprune procena e beršeske grupa.

O Anekirime dengje odgovori ko 24 pučimata (o upitniko sito ano aneksi). Uzal o pučimata save si pala o personalno statusi e pučlje manušengo, e pučimata dela specifikacija vaš o isibe o personalno dokumentija, i ekperienca kana roden pe o personalno lila, pozicije e anketirime manušengo kotar o napesko-posledicakri veza e dokumentengo thaj o avibe pala o manuškane hakaja.

O pučimata inkeri jek ka jek numero anketirime manušen muršen (36) thaj džuvlen (39). Ano rami e statusesko kaj si bijande thaj angledere bešte txanesko, čivde si o kategorije sar domicilno populacija (purane dizutne, 31), andrune našle anuša (34) thaj neve dizutne (8+1 irande thaj 1 našutno) sar bi šaj dikelapes o eventualno diference kotar akala manuša ande akala grupe ande mahala.⁶ Taro kompletno numero anketirime manuša ando tereni, 37 sito ano momenit kana kerdilo o rodibe sine punoletno a 38 tikneder, taro kova 14 sine tikneder a 24 phuredera terne.

I anketa sikhavi duj grupe katgorije save si pala i edukacija thaj telalkategorije save musaj te sikavi da li o anketirime manuša sine angleder ko edukativno siste-mi thaj ko savo niveli edukacijakro sitoj. I pretpostavka sito so o terne save džan ande skola silen majbut informacije kotar o valjanipe e personalno dokumenten-gro thaj o procedure lengre lejbaski.⁷ E metoda aksidento semploeski ano momenti kana kerdiloo rodibe maškar 75 anketirime beršengi kotar 14 dži 30 berš, 12 siklovne sine ki fundoni skola thaj samo duj siklovne sine ki mesmerni skola. Ekvaš anketirime (38) sine disavo vahti ani skola, no muklje las. Aver numero si deš džene save agorindje i fundoni skola (jek siklovno thaj jek siklovni muklje i mesmerno skolakro sikljojbe), thaj 13 niked na sine registuime.

6 Metoda kotar o aksidento samplori si inkerdo ko duj persone save na lena than ki grupa savi si pala domicilno thaj andrune našle manuša. Sebepi i obrada akala pojedinačno slučajevia sito inkerede ande dosije sebepi i natura olenge problemeski sito diferentno ano kotar akala duj grupe.

7 Sine ko pani te dikelp sine li slučajevia kote o čhave kotar o fundone skole sine registuime biyo jek dokumenti (sar examplano skole ki Beograd), soske šaj aven ki situacija te palo skolakro agoribe na ka oven ki situacija te len pli diploma thaj poangle na ka ovel len šajipe te registruine pes ando mesmerni skola.

Sebepi o realno šajipe kana isi nanibe o dokumentija e dajakre savi ko bijanibe, voj multiplikui ni o probelmi savo ljejaripe ko lakro nabijando čhavo, pali faza kedibaski o data prekalo anketa, organizuimi sitoj fokus grupa e khamne Rromjenca kotar Veliki Rit. Ani diskusija ljela than efta khamne Rromnja, save si mothovde o problemija akale dukahvde dženegro ko akaja kategorija.

Baš o čedibe o informaicije kotar o aktivitetija thaj situacije e kompetentno institucijenca thaj biraipkane organizacijenca ko akaja lokacija, korisime sitoj i tehnika ekvašestrukturakre intervjui thaj anketa. Sine gndimo o intervjuija te oven kerde ane akala institucije: O Ofisi vaš o manuškane thaj minoritengre hakaja, Nacionalno Rromano konsili, narodno poslaniko thaj represento kotar i Romani partija, Provincijalno sekretarijati vaš i administracija, pripisia thaj nacioano minoritetia, Ofisi vaš i inkluzija e Rromengi, Departamenti vaš o našutne, paldime thaj androne našle manuša, Dizutne arakhlengo, Republikakro instituti vaš i statistika – Novi Sad, Centro vaš o socijalno buti, Pkomeari vaš o našle manuša, E Foreski administracija vaš o čhavorikano thaj socijalno arakhipe, Konsili vaš i integracija e Rromengi ande Vojvodina, Liga vaš i Dekada e Rromengi, Lokalno koordinatori vaš o Rromano pučibe andi Novi Sad, Pedagoško asistenti, „Praxis“, Novosadsko humanitarno centro (NSHC), Ekumensko humanitarno organizacija (EHO), „Prevent“, „Svratište čhavage save divdinen jase čeren buti ande mahale“. Navedime subjektia dikle sitoj sar jek pobaro krugo savo si majimportanto ko akaja problematika. Jek numero savo si planirimo te vačerel na sine dostupno vaš o intervju, numaj ko lesko than sine kerdi elektronsko anketa.⁸ Adjahar da, varesavo tikno numero na kamla te vačerel ko akaja tema. O intervju sij kerdo ano oktombri thaj novembri, a i lista vaš o intervju save sinelen vahtani te oven ko intervju sitoj ko aneksi ko fundo e dokumentesko.

I anketa e manušengi ando Veliki Rit kerdo si ando oktombri thaj novembri 2012. berš. Sar si hem mothovdo, Veliki Rit si selektuimo sar lokacija soske sitoj majbaro Rromano bešto than ande Novi Sad. Ov sito ulavdo ko severno kotor (kaj si sikhavde o urbanistikane karaktersitike) thaj južno kotor kaj siton o Rromano bešipe. Ko savutno bešipe, premalo procene save dengja i policija bešen 350 Rromane familije, numaj duj mahale legalizuime. Baš kotar esavko examplori, but numero manuša nane len šansa te registuinen olengro bešto than kote odolachače bešen. Premalo urbanistikano plani e dizakro, planirimo sij te rušinel pe akava bešto than sebepi o tereni vaš o sport thaj skola.⁹ Sebepi o pobuter napia

8 E preseniko kotar i Liga vaš i Dekada Rromengi thaj e Pokrajinsko sekretareja vaš i administracije, lila thaj nacionalno minoritetia e Ekumensko humaniarno organizacija hem e Praxis-ea.

9 Ande Srbija sito kotar o 2009. berš sine registruimo dešoxto forsirime Rromane evkicije ko save dukhavde majbut 2700 Rroma thaj Rromanja. Nijek evkicija na sine kerdi premalo standardija manuškane hakajensko save den obligacija e Republika Srbija, a o kherutne kanunesko rami nane adekvatno vaš o arakhipe o manuškane hakaja hem o čačipe e dizutnengo kotar akala bešte thana. Vaesave biraipkane organizacije vašo arakhipe e manuškane hakaja – „Praxis“, „Regionalno centro vaš o minoritetia“, „YUROM – Liga vaš i dekada“ thaj „Evropako centro vaš o hakaja e Rromenge“ – formiringje ano decembro 2012.berš i platforma formirale su decembra 2012. Platformu za vaš o anibe o hakaja ko adekvatno kheripne.

iimplementacija akale planeski činavipe andro berš ko berš, thaj anel bičačhipe okole dženengi save bešen ande odova bešto than thaj save konsekvence isi naštibes inkalibe i registracija bešipnaski.

O kondicije vaš o bešipe ano Veliki Rit ko majbut situacije si telal o minimum egzistencijakro. Andre ko odova than isi kotora save si barvale thaj ćorore. O purane dizutne bešen podur thaj olengro kotor si po urbano. Isilen laće khera save si kotar o sasto materijali thaj inkeren sa o kondicije vaš o sasto dživdipe. O androne našle manuša astardje khera po paše zala drumo.¹⁰ Olengre khera isilen ograničimo khujbe vaš o elektriciteti, nane len kanalizacija ni zoralo patosi. Ko jevend isi daripe te na properel o krovo sebepi kotara o iv thaj lesro pharipe. O sobe si tikne thaj ko maškar melale.

Sar soj angleder sikhavdo soj o data thaj o numero kotar i strukutra e manušengi so dživdinen ano Veliki Rit na čačutne, but pahor te ove kategorično ko dikhibe ano uzorko. O reso savo lelape kotar i anketa ko Rroma sikhavde dominantno kvalitativno analiza.¹¹

10 „Naedukuime, nanelen sasti buti, nanelen elektrika, kanalizacija. Ano fakto lengro dživdipe inkeripe ko duj dji trin sobe save nane betonirime, nane len ni parketi, ko majbut situacije phuv, dzige da o fekalije iklon thaj aven dži odola lengre sobe. But pharo lengro dživdipe. Nane lengre kolaj, pačaven.” (Referenti kotar o Centro vaš o socijalno ažutiribe).

11 Nane arakhlo buteberšengo statistikane analize sebepi arakhibe o statistikane valjanipe.

3. Kanunesko Thaj Politikano Rami

Anibaja o *Kanuni vaš o arakhipe e hakaja hem o mukljipe macionalno minoritenge* 2002. berš o Rroma astargje o statusi nacionalno minoresko ande Srbija. Kotar odova berš i Srbija angja but strateško dokumentija save sikhaven te lačharel pe o problemi e Rromengo. Formirimo si o Romano nacionalno konsili 2003. berš, a 2005. berš i Srbija ratifikuinjia i Dekada vaš i inkluzija e Rromengi 2005-2015 savi sine šerutni ande 2008-2009 berš. Jek kotar majfudnono reso ando nacionalno leveli, a odova sito anibe revidirimo teksto e *Strategija vaš o anglalipe e Rromengo ande Srbija* ande 9. aprili 2009. berš. Strateško fundo akale dokumentesko sito te tikanrelpe i diferencija kotar o Rroma thaj avera džene.¹² Premalo Strategija, adoptiringje pe o Akciona Planija e beršeske kotar 2009 - 2011. thaj 2012 - 2014.¹³ E vahtea i problematika savi si regulisimi akale dokumentoa mukljape ko lokalno leveli sar bi o napia save dikle majbut inkerdile ko lokalno leveli thaj premalo specifikacije palo lačharibe e komuniteske.¹⁴

12 E dizutnengo arakhlo kerdja jek studija kotar i implementacija i Strategija vaš o Rroma kote sikhavi o bilačhipe vaš i nalači implementacija e rekomendacijengo save sikhavde ande Strategija. Akava reporti šaj arakhelpe ko: <http://www.ombudsman.rs/attachments/REZULTATI%20ISTRAZIVANJA%20ZG%20O%20PRIMENI%20STRATEGIJE.pdf>

13 Sar majimportantno dokimentija sikhavenape: Akcioni plani vaš o butikeribe e Rromengo (2004), Strategija vaš i edukacija e Rromengi, o Plani vaš o sastipasko arakhipe (2006).

14 Ko januari 2013. Planirimo i publikacija vaš o mehanizmija bitikeribaskre ande lokalno leveli, save kergja o i grupa vaš o činavibe o čororipe thaj socialno inkluzija e Governmento Srbija kerdi kotar o Centro rodibasko publikani politika, Branka Anđelković et al.

Ande Strategija vaš o anglalipe e situacije e Rromenge dendo si i data savi soj ki Republika Srbija isi 209.722 androne našle manuša kotar i Kosovo thaj Metohia, maškar kote evidentirimo 22.806 Rroma.¹⁵ Odova numero nane finalno. Ko interno censusi, savo si ande KiM ano 1997. berš ande Kosovo thaj Metohija dživdingje okolo 98.000 Rroma. Diferentna studije thaj evidencije kotar o maškarthemutne thaj kherutne organizacije vačeren kaj 40.000 dži 50.000 Rroma save naašle ande avera kotora Srbijate, a avera gele ande avera kotora ani Srbija, ko aver regionu thaj ande Lunalirigaski Evropa.¹⁶ Ni palo 13 berš kotar o našibe, but numero nanelen reso vaš olengro personalno lil, hem odola, hem ako soj bijande ande Republika Srbija – olake kanunesko bidikhle. Kana vakerlpe hakajesko bidikhle, odola gdninipe ko okola džene save nane ando bijandimaske lila odola save niked nane registruime jase save bijandimaske lila tharde jase uništite, a odola nanelen nisavo dokumenti savo sikhavi soj sine registruime.

Hem uzal o interno našle manuša, but baro numero ano Velii Rit nane evidentirimo sebepi o personlano lila. O nanibe čačutne thaj precizno data kotar o numero si majiportanto kana vakeripe kotar o Rroma ande Srbija thaj ko lokalno niveli, a našti ni džanelape ni kobor manušenge valjani personalno lila. Pana važinena samo pretpostavke thaj muklje procene okolendar save keren pala akaja buti vaš o dokumentija.

Premalo data kotar o Ministarstvo, samo ko 2009.berš o službe vaš o bijandimaske lila ando korkorodirekcije primingje 9.876 rodiba vaš o palpali registracija ande bijadimaske lila, a kotar odova ando reso 9.573 (303 si pana ani procedura). Isto berš, mothonvdo si 45 rovipte thaj poništite 42 angluno stepenesko decisije.¹⁷ Ano 2010. Berš dendo si 8.172 rodibe, ando reso 7.996 (176 sito pana andi procedura), a sikavde rovipte ando Ministarstvo sine 46. Premalo disave procene, samo ki Vojvodina isi negde oko 1.000 džene save nikad na sinelen nijek lil, na sine registruime ande Kosovo thaj Metohija.¹⁸ Akala data vačeren kotar o problemi.

Ko problemi „kanunesko bidikhle“ već dujto berš ko redo mothavi hem i Komisija evropaki ando piro progres reporti Srbijake (2010): „*O Rromani nacionalno minoriteti pana marelepe diskriminacija. But Rroma dživdinen ande ekstemno čororipe.*

15 Premalo data kotar o Komesarijati vaš o našutne manuša ande Republika Srbija thaj UNHCR, but našle manuša tane o Srbija (68%), pa o Rroma (12%) thaj Crnogorcia (8%). Registracija androne našle manušengri kotar Kosovo thaj Metohija, 2001. Srbija arakhelpe ande anglune 20 phuvja andi Lumija palal o numero vaš i androne našle manušengo. Internal Displacement Monitoring Center (IDMS), Global Statistics, 2010; UNHCR Representation in Serbia: Population of concern as of 1st July 2010.

16 Governmento Republika Srbija, Strategija vaš o lačharibe i situacija e Rromengi ande RS, Beogrado, 2010.

17 O reporti kotar o Dizutno araklo kotar o kanenseke bidikle džene ande Srbija, 2012; Prilogo thaj o lil kotar o Ministribe vaš o manušikane thaj minoritetenge hakaja, administracija thaj korkorovastalipe sitož bičaldo ko Dizutnesko arakhlo teel o numero. 119-06-00-49/2011-04 kotar 14. apili 2011.

18 Srbikano konsili vaš o našle, NSHC, Grupa 484, *Integracija sar buteberšengi oslucija vaš o našle thaj andre interno našle ande Srbija*, 2006, http://www.nshc.org.rs/public/publikacije/ssi_integracija_2006_lat.pdf.

O Probelmia vaš o akcesi ko personalno dokumentija pana aktuelno ko Rroma kola bešte ano nelegalno mahale-khera jase sito bikhereske. I jednostavno procedura vaš o palpali registracija e dokumentengi pana nane čhivdi ano sistemi. Odova but bilače reaguini ano avibe dži o lengre socijalno thaj ekonomska hakaja.”¹⁹

Ko pariye akele situacijakro thaj socijalno ulavdibe akale dženegi upoznaime si thaj avera maškathemutne organizacije, ango aver UN, Kosili Evropako thaj OSCE. Ande Srbija sito bičalde o mesažija vaš akava problemi „kanunesko bidikhle“ džene kotar majbut maškathemutne organizacije thaj komeptentno institucije, save si thaj o rekomendacije sae si dende kotar Komiteti vaš o maribe i reasno diskriminacije. Ando reporti kotar o Konsili Evropako sikhavi pe: „*Pana sekirinaja amen vaš i situacija kote arakhenape o Rroma ande Srbija, soske odola uzal o napia save kergje o institucije, pana isilen na efikasno akcesi ande sikljovipe, kherutipe, thaj socijalno diskriminacija. Musaj but urgentno te anelpe o kanuni vaš o angle thaj permanentno bešipe.*“²⁰

I Republika Srbija čače dikla o problemi thaj o pharipe „kanuneske bidikhle“ e Rromengo. Ande Strategija vaš o anglalipe i situacije e Rromengi ande Republika Srbija thaj Akcioni plani vaš i implementacija i Strategija vaeripe vaš o anibe posebno amandmanija ando kanuni vaš i kolaj registracija ande bijandimaske lila. Elem, odoja prilika sito muklji kana andilo o *Kanuni vaš o bijadimskae* lila ande 2009. Berš soske o nevo kanuni na sinele regulacija o postupko vaš i palpale registracijaa ni o akcesi vaš o personalno dokumentija. O bijadimasko lil sitoj kondicija te avelpe dži o avera dokuemntija thaj avibe dži o fundamentalno manuškane thaj dizutne hakaja. O fakti bijadimasko thaj čhibasko o alav, sar fundo personalno identitesko musaj te oven priznaime svakone bijande čhavoreske ki Srbija, sose i Srbija sila obligacija premalo UN Konvencija vaš o čačipe e čhavengo. Atoska, premalo direktive kotar o Kanunu vaš o bijadimaske lila, kana kerelpe registracija ande Srbija, o dad thaj daj musaj te oven len but dokuemntija, save o Rroma ko majbuti situacije nanelen.²¹

Thaj avera propisija kote i Republika sinela šajipe te tikanrel akava problemi, sebepi olako nalogičnost, nane reso bare napretkoa ando lačharibe i situacija akale

19 O Reporti kotar i Evrokki komisija vaš o progresi e Srbijako, 2010; 2.2 Manušikane hakaja thaj o arakhibe e minoretengo rig 11, http://epus.rs/sr/dokumenti/downloads/2010/izestaj_o_napretku_srbije_2010_sa_aneksom.pdf.

20 O vačeribe kotar o Konsili Evropako Davit Harutinija thaj Indrek Sara ande Strazbur svo sine 27. septembri 2012. palo visita ande Srbija, sikhavdo ando sajti e Ofisesko vaš o Kosili Evropako ande Belgrado http://www.coe.org.rs/def/news_sr_def?conid=2179.

21 Tej o čavo bijando ande pradmino jekhutnipe, o prandibe trajinel pobut kotar enja masek, thaj o rom hem i romni isilen jek ka jek raštrunalipe, dovoljno jek džen te del o otpusno lil kotar o porodilište, prandimasko lil, raštrunalipe duje dženenge, piro personalno lil thaj o personalno lill dujtone dženseske. Tej o prandime džene pohari kotar enja masek, isilen aver paloanav thaj aver raštrunalipe, musaj te den isto dokumentija ali olengre dad thaj daj te oven zala lende.

dukhavde dženengi.²² Adhajar ando aprili 2011. Berš, angjepe o amendmanija ko Kanuni vaš o personalno lil savi sine majbut importanto ko Rroma, kana lelape ande godi so bešen ando nalegalno mahale, thaj so nane ki situacija te sikhaven olengro bešipe. O kanuni sikhavi: „E raštrunale dženeske, ka delpes o personalno lil ano rami olesre bešte thaneja savo važinel duj berš.“ Atoska, i procedura vaš o dikhibe o bešto than nanse reglisimo kanuneja, pa akaja provizija nane ki praksa pana.

Adjahare ko 2011. berš kerdo si amandmani ande *Kanuni vaš o bešto than e dizutnengo*.²³ O dizutne silen obligacija te registruinen plo bešipbe thaj adresam, thaj akava kanuni na šendžarela o neformalno bešte thana. O Rroma save bešen othe nanelen kanuneske adrese thaj nešti registruinen pire adrese, osim ako na koristinena „pro forma“ adresa, jase okola adrese kaj čačutno ne bešena. O problemi na mimoindža okolen save isilen registruimi adresa, no ko aver komuna, posebno akoj si dur. O amandmani ko artiklo 11 ko akava kanuni musaj te del piko e dženenge save nanelen šajipe te registruinen piri adresa ko čačutni adresa ko centro vaš o socijalno ažutiribe. Odoleske šaj registruinen pi adresa jeke beršeske thaj uzal odova dobinen adresa jeke beršeske. O fundono roko vaš i implementacija e kanuneski sine šov masek kotar olesko anibe thaj dyi te sine ande neopjodna telalkanuneske aktia. Atoska, o kompetentno Ministria (Ministro androne bučengo thaj Ministro vaš o butikeribe thaj socijalno politika) na usaglasindje i forma registruibaski ko vahti, thaj odolese usporingja i implementacija akale kanuneski. *O pravilniko ande forma registracijakri ki adresa institucijakri, jase centroski vaš o socijalno butikeribe, savo hramoni i sikhavibe e formaki savi musaj te koristinelpes ko akala kanuneske situacije, sine ani forma but dosna, ano decembro 2012. berš.*²⁴

Ano septembro 2012. berš o Khedibe Srbijakro angja jekvaresto o *Kanuni vaš o amandmania ko vanparnično procesi* so mothavi soj o buteberšengi buti e biraipkane organiyacijengro thaj o rekomendacije maškathemutne organizacijengo sinelen influenza ko vazdibe o čačipe e bidihle manušengo.²⁵ O amandmania sikhaven so o dženo savo nane registuimo ande bijandimasko lil šaj palpale kerel registracija ko procesi savo si službeno. O procesi vaš o puranipe o dokumenti thaj o fakti bijandipasko delpes ko anglune trin masekia kotar o dive ka-

22 Kanuni vaš o bešto than thaj adresa e dizutnengo, Kanuni vaš o raštrunalipe, Kanuni vaš o jekhutne buijandimasko lila e dizutnengi, Kanuni vaš o personalno lila, Kanuni vaš o socijalno arakhipe, Kanuni vaš o parnično procedura, Kanuni vaš o genralno administrativno procedura, Kanuni vaš o administracijakre sporia, Kanuni vaš i familija, Kanuni vaš o republikane administrativno takse, Direktive sar ljegarnepe o bijandimasko lila, Instrukcija kotar o Ministro vaš manuškane thaj minoritengre hakaja, administracija thaj lokalno korkorodirekcija sar anelpes o reso ano regija bijandime lilengo thaj ko rodibe vaš i palpali registracija ande bijandimasko lila. Pravilniko vaš o napi fakteskovaš i registracija ando bijande lila.

23 Oficijelno mothovdo RS, no. 87/2011.

24 Oficijelno mothovdo RS, no. 113/2012 dži 30.11.2012. berš.

25 Ano obrazloženje kana andile o amandmania ko Kanuni hramonel soj ki Srbija isi pase 6.500 kanunesko bidikhle džne save nanelen dokumentia a niti šaj astaren piro hakaja vaš o manuškane hakaja thaj mukljipe. http://www.paragrafs.rs/propisi/zakon_o_vanparnicnom_postupku.html

na rodelpe registracija. I forma vaš o bijandipe kerelpe zala duj svedokoja savo identiteto sito utvrđimo. Ako ki procedura kana kerelpe i forma nešti utvrđinelpe o dive, vahtani thaj o berš bijandipasko so odova dženo bijando ano 1. januari ando 00.01 vahti, o berš kote gndinelpe soj oelsko bijandipe. Ano procesi vaš i identifikacije oklesko than bijadimasko o dženo savo rodel na pokimi takse thaj o buća pokinenape kotar o krisi. Pala akala kanuneskre amandmania očekuinelpe thaj i implementacija thaj o tiknaribe o numero e dženego save na astarena o hakaj ko kanunesko subjektiviteti.

Angleder, ko aprili 2012, telalhramomo si o *Memorandum pačai*basko maškar o odolevahtesko Ministro vaš o manuškane thaj minoriteti, administracija thaj korkorovastalipe ande Governmento Srbijakro Milan Marković, zameniko e dizutne arakhibasko Republika Srbijako dr Goran Bašić, šerutno kotar o Preseništvo Majuče Komesarijati Khupatne nacijenge vaš o našle manuša Eduardo Arboleda, thaj zala o zameniko šefesko Delegacije Evropake unijake ande Srbija. O memorandum sikhavi i paši koperacija ko aktivitetia save musaj te den suporti e dženenge kotar o Rromano komuniteti ko registribe thak efikasno reso e probelemesko nanibasko dokuemntia.²⁶

Palo akala pozitivno amandmania, majbare probemija nane resime. Nalačardo o kanuneski regulativa vaš o šajipe implementacijakro, butevahtesko thaj bilačardo administrativno procesi, but slabo infomacija ko Rroma vaš o astaribe olengre hakaja tjak o hakaja thaj o negativno korespondencija e kompetentno institucijenca thaj publikane serviseja premalo Rroma save beršenca isilen experience vaš i natolerancija thaj stereotipija sitoj samo disave konsekvence bare Rromane dženenge save našti aven dži o dokumentia.²⁷

26 <http://www.pravamanjina.rs>, 9. april 2012. berš.

27 Majbut pala akaja tema ande: „o Izazovia kotar o forsirime migracije ande Srbija- i situacija e interno thaj našle manušenje, irande manušenje thaj okolenge save roden azili“, Grupa 484, 2011, posebno ande rig. 59.

4. Rroma Hem O Naše Manuša Ande Novi Sad Thaj Butikeribe E Biraipkane Organizacijengo

Ki Vojvodina palo jun 1999. berš resla majbaro talasi interno naše manušengo, taro kotar 45,3% sito Rroma.²⁸ Premalo data save si sikhavde ando *Lokalno akciono plani vaš o anglalipe i situacija e naše, paldime thaj našalde manušengi*, ande Novi Sad dživdinen 5.152 IRL. O numero kotar interno naše manuša bajrola, pa dži o 30. novembri 2010. dživdinagja 5.243 interno naše džene. Majbut džene ćeren o Rroma, Aškaliye thaj Egipcánja, Muslimanija hem Gorancija, save sa kotar i komune Gora, a avera sito j kotar Priština, Uroševac, Vučitrn, Kosovo Polje, Obilić, Kosovska Mitrovica hem Lipljan. Zala okola kola šaj pokinen o privatno bešipe, o naše uglavnom bešen ande „divljo“ bešipe/mahale: ano Veliki Rit (uglavno

28 UNHCR (2011). *Procena vaš o ljanipe e interno naše dženegi ande Srbija*, 35. rig., http://www.unhcr.rs/media/IRL_izvestaj_srpska_verzija.pdf

bešen Rroma thaj Aškaliye), a ko Adice (majbut Egipcánia). Avera, majhari numero isi ande Šangaj thaj ko Kasapsko Ada, a varesave ando Veternik hem Telep.²⁹

Majbut problemija savenca dikhenape o džene kotar akala bešte thana jak bešte akala kotar i Kosovo thaj Metohija ande Novi Sad sito: birešimi situacija lengre kherenca ande Kosovo, nanibe buti, nabut socialno pokibe, maro, šeja, kašta, majbut džene nanelen sastimasko arakhibe sebepi o lila save našti korkoti rešinen, zarazno thaj avera nasvalipa save si sebepi o bilaće herutne situacije thaj pokibe o sastimasko servisi, naredovno vaccine, o enrinvemnti savo na del len dumo savo dikhelpe hem ko službenikija ko varesave organia hem institucije, džanibe i srbikani čhib, sar hem o bilačo snalazibe ande raštrakro hem avera agencije.³⁰

4.1. Angažmani e institucijengo

Institucionalno suporti vaš o našle thaj interno našle džene ki Novi Sad počmingja ando 2003. berš. Andro ted pa dži avdije, o i diz Novi Sad korko thaj ani koperacije e UNHCRa, Komesarijaterja thaj avera maškarmutne organizacije realizuingja varesave projektia. Majbut projektija sito pala o ažutiribe e našle manušenge. Maškar o programija save sar fokus grupe sinelen ažutiribe našle thaj interno našle manušen sine napia save gele uzal o dizutne kotar o neformalno bešipe. O foro, prekal o Centro vaš o ažutitbe thaj projektia save su fokusirime ko tiknaribe o čororipe, dela vas akale dženge ko: narodno kuhinja, higijensko paketia thaj kašta, jekvar pokimo ažutiribe, skolakro materijali hem inkluzija e čhavengi ando edukacijakro sistemi. Palo odova, o foro Novi Sad varesave biraipkane organijacijenge dela ofisi sar bi čerena buti vaš o kanunensko ažutiribe sar bi avela i situacije te činavipe o nanibe personalno dokumentia.

Sar butikeribasko trupi ande Foresko konsuli ano 14. maj 2009. berš formirimo si o Konsili vaš o migracije thaj permanentno solucije vaš o našle hem interno našle džene. I buti e konsileski sito: te kerel monitoring i situacija e našle manušengri thajte del solucija vaš olengre problemija, te ažutirinel ko procesi socialno integracijakro e nadle, paldine thaj interno našle manušengo thaj monitoringo o akciona planija sebepi o lačharibe olengro statusi thej problemi, pratini i buti e komunakri, kompetentno institucije thaj hem biraipkane organizacije save keren buti pala akaja problematika, kerel monitoring o amandmanija ko kanuni thaj kerel buti palao saslaribe i situacije a našle manušengi, paldime thaj interno

29 Lokalno akciono plan vaš o anglalipe e situacije e našle, paldime thaj interno našle džengri vaš o period 2011-2015. berš adoptirimo ko 124. bešipe ande Foresko konsili ki Novi Sad ande 22. decembri 2010. berš, mothovdo ande sajt e Komesarijateske vaš o našle http://www.kirs.gov.rs/docs/lap/lap_novi_sad.pdf

30 Lokalno akciono plani vaš o anglalipe e situacije e našle, paldime thaj interno našle džengri ko period 2011-2015.

našle, sar hem e Komesareja vaš o našlem, Pokrajinsko fondea vaš o ažutiribe e našle thaj paldime dženen thaj odolestar kerel reporti ande Foresko konsili.

E foresko konsili Novi Sad angja Lokaloi akciono plani vaš o anglalipe i situacija e našle, paldime thaj interno našle dženengi ko perod 2011-2015. berš. Akale aktea analizirimi si i situacija e našle, paldime thaj interno našle manušengri. Ande Foresko direkcija vaš o socijalno thaj čhavorikano arakhibe isi posebno Sketori vaš o našle, paldime thaj interno našle džene. Adhajahre da formirimo hem o Komesari vaš o nešle džene. No, na postojinela LAP baš o anglalipe i situacije e Rromenge.

Majpendžarde akterija ande Novi Sad keren buti e Rromenca ko terni thaj ažutirinen vaš o personalno lila a adala sitoj o Kordinatori vaš o Romano pućiba thaj biraipkane organizacije Novosadsko humanitarno centro, Ekumenska humanitarno organizacija thaj beogradsko organizacija Praxis. Kordinatori vaš o Romano pućiba kerel buti ande Foroski direkcija vaš o socijalno thaj čhavorikano arakhipe. Akale institucijake, savo si kompetentno ki problematika e Rromengi ande Novi Sad, svakova masek aven o rovipe kotar o majbut Rroma thaj roden ažutiribe ko personalno dokumentija (paše 100 džene ano masek). Premalo vačeribe Kordinatoresko, ko 90% slučajevia o rodibe akale dženengri sile sukcesei.

4.2. Angažmani e biraipkane organizacijengo

Premalo evidenciji kotar Praxis, akaja organizacije dži o avgust 2012. identifikungja 90 slučajia palpale registracijekre ande bijande lila, kotar sa sine 39 procedure save sine len sukcesei.³¹ Avera tane pana ki procedura jase ko sistemi priprema, dok 24 sito činavde sebepi o našaldo kontakti e klijentenca. Adhajare, dendo si 31 postupko vaš i palpali registracije ande bijandimaske lila thaj verifikacije vaš o Raštrunalipe e dženenge adno Veliki Rit. Sar jak majbari rola akale organizacijakri sito o rovišpe ando Fundono krisi ande Novi Sad ko oktobri 2010. berš premalo Foreski direkcija vaš o genralno buća kote rodelape te dikelpel hem verifikuinelpe o diksriminatorsko mothovipe premalo Rroma. O Apelaciono krisi ande Novi Sad ande 18. januari 2012. berš verifikuingja kas sine phari forma diskriminacijakri kotar e Foreski direkcija ande Novi Sad. E dženeske savo o rovipe dende, rodingja pes te mothovi i presuda ko magazini „Politika“ hem ov odovasi kerdilo.

Premalo data kotar biraiopkane organizacije Novosadsko humanitarno centro, aktivno ko dejbe bipokimo legalno servisi thaj dejbe o personalno lila, dji akana ko projekti lele than 400 korisnikia, kotar so 95% sine Rroma kotar Veliki Rit. Majbut dizutne sinelen vaš o registracije i adresa, verifikacije o raštrunalipe.³²

31 <http://www.praxis.org.rs/index.php/sr>.

32 <http://www.nshc.org.rs/projekti.htm>.

Ano fundo lačharibasko o procesi a hem o procesi vaš o lejbe o personlano dokumentija, akaja organizacija sito ando juli 2011. dengje inicijative ande Foresko komisija vaš o dejbe anava e rigate thaj trgovina ko bešte thana ande Veliki Rit denle privremeno anava thaj numero. No, odova na sine šaj.

Aninbe o reso vaš o personalno dokumentija e manušegi ando Veliki Rit ažutirinel hem i Ekumensko humanitarno organizacija kotar Novi Sad (EHO) savi kotar 1999. berš kamenl te ažutirinel e dizutnen akale bešte thanesko te lačarel i socialno thaj ekonomsko situacija.³³ Adjahar, telal aver thaj ver programija dinipe thaj servisi hem ažutirinel i edukacija, butikeribe hem sastipe e dizutnengo thaj te lačharol e bući palav bešipe e Rromengo ko Veliki Rit. Kotar 2007. berš inčeren o projekto „Ortalo than palaj migranturja“ kote den bipokimo legalno servisi sar interno našle dženege adjahar hem irande manušenge save si telal i readmisija hem domicilno manušenge akale thaneske. Samo ko angluno kotor 2012. beršeske, telal akava programi lele than 140 korisnikia kotar Veliki Rit thaj lele: 140 bijadnismake lila, 140 raštrunalipa, 13 sertifikati kotar o katastar, 17 prandimasko sertifikati hem 15 mulikane sertifikatia. Adjahare da, dengje piko vaš i translacija e dokeumtesko, ko 130 korisnikija pokingje o takse vaš o personlno blila ehm ko 52 slučajevia ažutiringje o hramovipe punomoć, rovipe.

Lokalno akciono plani e Rromenge savi ka dikel em o pučimata e terne Rromenge ande Novi Sad, nane usvojimo. O ofisi vaš o terne, savi kerel butzi vaš i implementacije e lokalno akcijakro plani vaš op terne ande Novi Sad, nanelen nisave data kotar o terne Rroma. Adjahar, nanele informacije ni kobor love dende vaš i ternikani organizacija kotar e komunakro budžeti ko veliki Rit baš o disave aktivitetia save si fokusirime ano Rroma. Premalo vačeribe kotar o dizutne džene save bešen ando akava than, o Rromane organiyacije podajek var orgabnizuinena veresave aktivitetiaj, no majhari Rroma hem Rromanja keren radionice sar teatro.

33 <http://www.ehons.org/joom/index.php>.

5. Rezultati Rodibasko

5.1. Isibe o peronalno dokumentia

E anketa čedingjepe o data kotar o isibe pobuhlo spetro o dokumentia, andar o primarna, okola so sikhavena o napi vaš o ljejbe varesavo dokumenti, hem o pasporti hem vozačko dozvola, dokumentia save si opciono thaj na posedi-
uinene ni but baroprocentokotar generalno ppopulacija, thaj naši oven indika-
toria vaš i integracija hem muklo phiribe.

O rezultati sikhavi soj relativno šukar situacija ko isibe o personalno dokuemtia. Akava si relativno šukar kana vačeripe kotar o **bijandimasko lil** savo nane samo trin persona. Čerelape kotar i anketirime murša, beršengre kotar 19-25 berš, save ijande ande kosovo. Atoska, fakti si soj ko uzorko javinenpe o purane terne džene bizo akava dokumenti sikhaven soj o drumo pala pherdo dikljipe e Rromengo but dur, sebepi o bijandimasko lil mothovela o uslov vaš o ljebe avera personalno dokementija thaj početno dokumenti ki procedura vaš o ljebe statusi legalno subjektesko.³⁴ Ko avaja situacija na valjani o prisustvo tritone dženesko savo rodel o dokumenti, thaj ko akava procesi šaj len txan o institucije thaj o biraip-
kane organizacije sar džene savo roden.

³⁴ I obligacija e dadeski thaj dajakri sitioj te o anglne 30 dive kotar o bijandipe e čhavesko registruinen e čhave ando bijando servisi sar bi o čhavo ovel les personalno lil.

Adhajare, majbaro numero anketirime dđenegro isilen **rašrtunalipe**, dujto primarno dokumenti savo trebulo vaš o lekbe o personalno lilesko thaj astaribe o hakaja. Akava dokumenti nanele 7% anektirime, thaj okola save si bijande ani Kosovo (IRL, sare bizo agorimi skola.

I adresa sito thaj kaj o dizutno bešto e napea te dživdinel ando odova than odnosno centro vaš oleskre dživdipaske aktivitetia, profesionalno, ekonomsko, socialno hem avera konekcije save sikhaven olengre garavde phandlipe e thaneja kote bešto.³⁵ I registracija e thaneski sikhavela pe e **sertifikatea vaš o bešto than** savo e dizutnenge mothovi o napi vaš o lejbe avera dokumentia thaj avibe dži o but hakaja kotar regija socialno thaj sastimasko arakhlipe ande lokalno komuniteti jase administrativno jedinica save on perena. Vaš i izrada akel dokeumtesko musaj te ovel personalno lil hem evidencija taro adresa.

Generalno, akala napia rekoj si problemi e gadženge. Atoska, e manušenge save bešen ando neformalno bešipe si but pharo problemi o nanipe o dokumentia vaš olengro legalno bešipe. Kana lelape ko kan so o Kanuni vaš o bešto than na pendžari o neformalno bešipe, but Roma nenlen šajipe te registruinen piro bešipne. Amandmani ko akava Kanuni cergja šajipe vaš i registracija ki adresa vaš o Centro vaš o socialno butikeribe, no akava mehanizmo pana nane dživdo ki praksa. O problemija ko arakhibe specifilane hakajengo na mimoilayinen ni okolen save isilen registruimo bešto than, no ko aver komuna jase administrativno jedinica.³⁶

Ko majbut dokumentija i adres sito mothovdi sar najbaro problemi ko Roma, posebno ko IRL, a o rezultati akala anketakro sikhaven soj oleksre mere ande Veliki Rit sito potikne andro očekuime. Numaj, adresa nanelen 16% anketirime, kotar samo jek domicilno. Elem, o vašeribe ko akava dokumenti musaj lelape rezerva, sose o anketirime siterne džene save nanelen kompletno dikhibe kotar o isibe o personalno lila thaj dživdinen pire familija hem nane len valjanipe te phiraven len pea. No, indikativno sito soj o numero e anketirime mušengo save nane len personalno lil trin droma pobaro kotar o džuvla. Adhajare da, o nanibe akale dokumentesko šaj legari ko multiplikovano problemi savo ka ove-

35 O Kanunu vaš o bešto than e dizutnengo, artiklo 3, piko 2., „Oficijelno gazeta RS“, no. 87/2011.

36 „Angleder 3 kurke me daja geljum em ljeljumme rromnja ko doktrori sose sine khamni hem inela krvarenje hvwm zorale dukha thaj ni kamlje te dikhen la soske na sinela adresa ande Novi Sad nego ande Beolgrado.“

le ekstremno konsekvence, sar saoj i paramiz kotar jek khamni Rromni savi sine ki fokus grupa.³⁷

But phari situacija sito e sastimaske lilea, sar prekondicija vaš o astaribe but servisija vaš o sastipe. Akava dokumento nanelen petina akterime, thaj but diferenca sito premalo poli numaj kana vačeripe kotar o 10% džuvla, ali 30,5% murša, jase paše dži o 1/3 kotar o totalno numero anketirime murša. O isibe akale dokumentesko šaj anelpe ano konekcija em e edukacija sebepi samo duj džene save agorindje i mesmerno jase fundoni edukacija nane len sastimasko lil. Pana poimportanto faktori akale anketakri soto o bijandimasko than, jase angluni andresa, soske sito o but baro numero IRL nego „domicilno“ džene save nane len akava dokumento. Ki situacija kana nane e džene akava neoverimo dokumento o sastimasko servisi pokinelpe. Majbare troškija ko sastljaribe save pokinen o džene save nane len sastimasko lil sij kana bijanipe, so sine o problemi trine Rromenjge save sine anketirime.³⁸

Majbut sekirini o napi so majbut kotar o ekvaš anketirime na nalen o funodno dokumenti vaš i identifikacije – personalno lil: 38 kotar 75 anketirime džene. Sigutne amandmani akava dokumenti si obligatorno savutne dženenge phunder kotar 16 berš, save musaj te oven le peja. No, oskova so zorali i situacija sitoj so maškar lende okola soj telune beršengre nan len personalno lil thaj samo šov džene silen 18 berš thaj nenelen odova dokumento.³⁹ Maškar o anketirime ande Velii Rit save nanelen personalno lil majbut isi murša 58%, a ko džuvla odova procento si 44. Musaj phenelape so o nanibe o personalno lil avgja i phari ekonmsko situacija, kana lelpes ande godi so vaš o akava dokumento musaj pokinipe administrativno taksa.⁴⁰

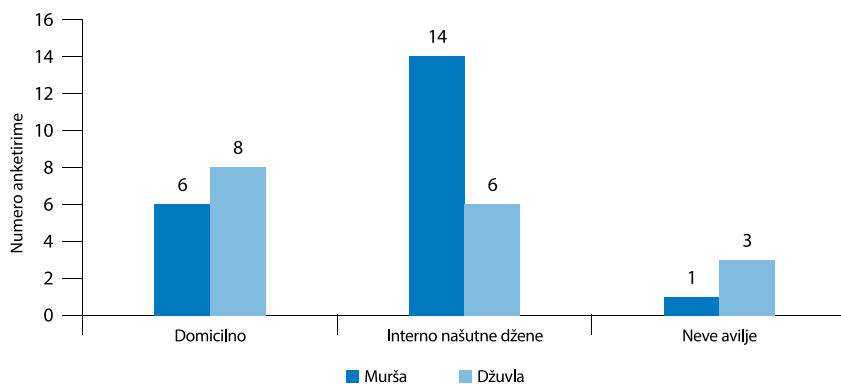
37 „Džane sar...mange odova but baro problemi. Odova akana sa povezimo jek jekheja thaj me isima duj čhave thaj mle čhave nane manca. On tane ko parvaleski familija sebepi so, gndinava, dživdinava mepana me romea. Dživdingjam but phare, ov kerel buti ko jek privatniko thaj ni pokinel leske. O čhave sine ko sigurno kher. Sinema roko 3-4 masek te spreminav me dokumentia vaš o čhavrikano ažutiribe. Me našține čerdjum odova. Valjandja mange samo i registracija kotar bešava thaj te šaj iranav me čhaven. Sepebi odolesko me šaj lav love bar harička thaj te ovel man me čhavenge. No, me na sine šaj kerdjum odova soske našține registruingjum pe, no on sine ko sigurno kher. O socijalno kher na ažutirindja man ništa, samo vakergje „džan ando lrig, odori ka ažutirinen tumen, tumen sijen ando lrig komuna akana“. Me džav ando lrig thaj on vakeren mange:“Odlu problemija ale ande Novi Sad, vakeren olenca. Novi Sad sitoj šuži diz, lači, akava.. okova..“ Novi Sad ljegari ko lrig, lrig ki Novi Sad thaj palo štar masek o čhave morandile te oven ko parvaleski familija sose na sredingjum nisave dokumentija thaj i registracije vbaolengro bešipe. Nanema ni sose te maravpe visem. Odova tano o sebepi soodložinava o bijadnipe akale čhaveja thaj sa odova. Sa dokle god i beba ando mande...”(rovel).

38 „Rodingje te pokinav sa o troškija vaš o bijandipe sose na sinema personalno dokumentia. O socijalno vikingja len te mukhen man.“

39 Angluni beršani granica vaš i obligatorno isibe o personalno lil sine 18 berš, a kotar o promibe i beršenki granica ko 16 berš nane but informaišime o Rroma.

40 Ekumensko humanitarno organizacija sito prekako plo projekto Legalno godzaipe vaš 130 (80 IRL) dengja love vaš i taksa vaš o inkalibe o personalno lila.

Grafikon 1: Nanibe o personalno lil premalo pol thaj statusi

E anketa sikavdilo soj o isibe na samo akala najneophodna dokumentija, nego hemokola kotar i regija bućakri, edukacijakri thaj muklophiribe ko buxlo gndo, sitoj indikatorija vaš i inkluyija e ternengi ando Veliki Rit.

Kheribasko lil sitoj o dokeinto savo sikhavi o butikeribasko statusi thaj evidentirini o butikeribasko staži, savo prekal o džene save nane ki buti šaj len love (materijalno sekuriteto), jekvaresko lovengo ažutiribe savo pokinel o Centro vaš o socialno ažuutiribe, sar hem ko sastimasko arakhibe. Iako sito mothovdo ko akava primeri, butikeribasko lil nanelen 11 anketirime džene save isilen 19 berš, indikativno si soj o nanibe akale dokuemntesko bajrol ando berš ko berš. Konkretno, i butikeribasko lil nanelen samo duj anketirime džene save isilen pobuter kotar 25 berš.⁴¹ Interesanto si so kotar omdešijek džene save isilen agorimi fundoni skola, šov džene nanelen butikeribasko lil, hem ni na kanen te registruinen pe ande butikeribasko servisi te roden buti, sastimasko arakhipe jase abvr benefitia. O purane ankketirine džene save nanelen satimasko lil sito okola save nenalen ni regiastracija ande nacionalno ko Butikerivaski servisi, sebepi odova sito i kondicija vaš o lejbe o sastimaski garancija e dženeski savo nanele buti.⁴²

Thaj ko akaja kategorija o džene bizo akala dokuemntia sito ko majbut situacije oIRL, irande thaj paldime. Kotar o totalno numero e dženegro savo si anketirimo a

41 „Nanemen lil sose na sminava te registruinma ande Agencija. Te registuingjum pes odori, musaj te džav ande skola, a naši džava akana ki skola soske mora te čerav buti. Me sijum gilavno.“ (anketirimo, 23 berš).

42 Akala anketa delimično sitoj poredime o data kotar o rodibe savo kergja oSvratište čhavenge save si ande mahala jase dživdipe ande mahala ko oktombri 2011. berš. Akale rodiba inkerdo 29 familije, kotar save 16 kotar Veliki Rit. Diklo sito so na samo baro numero e dadengo thaj dajengo save aven ko Svratište bu bućakro (96,5%), hem soj but baro numero nane registrimo ande Agencija vaš o butikeribe (42,4%). Dikhen ko: <http://ehons.org/download/duisr.pdf>, eng. <http://ehons.org/download/duien.pdf>.

islen majbut kotar 16 berš save na džan ande skola thaj nanelen butihem ko odo-va način pherena o napia vaš olengri registracija ande Nacionalno butikeribasko servisi, 32 kotar lende nanelen butikeribasko lil (19).⁴³ Akava šaj anelape ko reso e napea soj te bi abelape dži o butieribasko lil musaj te ovel tut avera dokumentia, sar soj o personalno lil thaj adresa, savi akaja grupa ko akava trenutko nanelen.

Diploma kotar i agorimi fundoni skola isi len 18% aanketirime džene save isilen 16 berš. Zorali situacija sito soj majbaro numero olendar (8 dji o 11) ki kategorija 17-18 berš, so trebul te sikhavi o pozitivno piktura vaš o sikloibe. Maškar olende isi okola save asi IRL – šov kotar 11 džene e diploma sito IRL phureder kotar 16 berš. No, o lošno data sitoj sok kotar 75 džene 13 niked na sine ki skola, kotar 10 džuvla tisi trin murša (sare isilen kotar 18- 25 berš). Ko majbut tikno vakti kotar o sistemi fundoneskolakro edukacijakro nakla majbut kotar ekvaš anektirime džene (38).⁴⁴ O činavibe lenmgre skolakro sikhavi o nisko stepeni integracijakro so sikhavi o buća save trebul tumenge i fundone skolakri diploma. O našajipe butikeribasko e dženege kotar o Veliki Rit forsirini ki buti vaš i kolekcija vaš o ćedibe sekundarne sirovine, a ko vačeribe odole dženenca sikhavena so odola buća čhivena len ki margina e amalipaski thaj ki kategorija premalo save isi majbari socialno distanca ko gadže. Ko butiekribe ko akala buća, prednost isilen o terne, pa o ari pophure ko akava than.

Funkcionalno edukacija sito o napi vaš o lejbe o **vozačko lil**. Zanemarljivo procenti si soj maškar o anketirime nane ni jek džuvli. O importantno kotor akalesko si so ko majbut situacije o džene save roden bućarnen roden vozačko lil. Nanibe o vovačko lil automatsko inkali akaja grupa kotar o potencijalno kandidati bućake. Isibe akale dokumentesko ko džene save bešen ano Veliki Rit beršenge 14-30 berš, iako na khuvla ki grupa vaš o astaribe o manuškane hakaja ko tikno gndo, šaj ovel indikatori vaš i materijalno situacija thaj hem interacija, kana kerelpe poredibe okoleja so isile akava dokeumti ani bari gadžikani populacija.

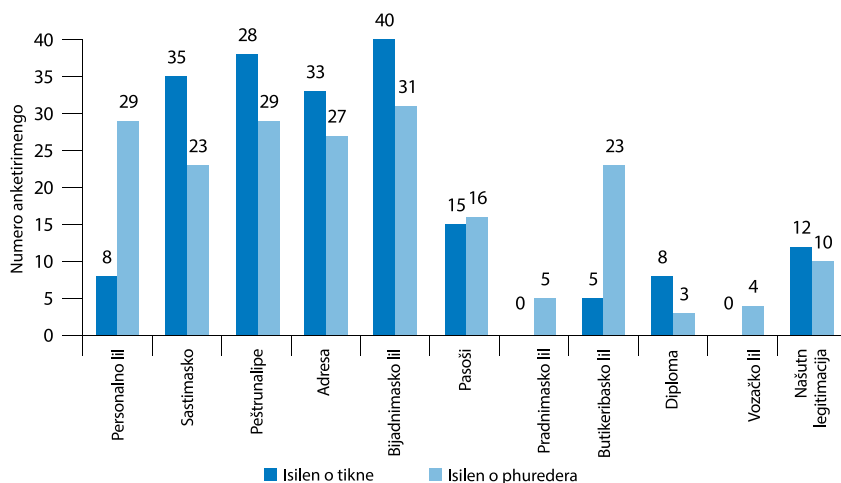
Pasoši sito phirajbasko dokumenti savi dela i policijsko direkcija thaj savo fundno isl le legitimacija thaj evidencija kana nakhel pe i granica. Kana rodelpe akava dokumenti, musaj te ovel tut akava: validno personalno lil, raštrunalipasko lil, bijandimasko lil thaj te sine tumen purano pasoši (ko but situacije okova savo o roko nakhla jsae musaj te prominelp). Adhajar kotar o 1. decembri 2010 berš o Ministri androne bućengo počmingja te del neve biometrijsko pasošija. Lejbe ani godi so olesko inkalibe musaj te ovel tu personalno lil, savi ko sampla na sine len ekaš anketirime džene, na sine čudno o nalazija soj tikno o numero okolengo save isilen. Elem, 75 anketirime 43 nanelen akava dokumenti, majbut situacije džuvla (24).

43 Ki evidencija butikeribasko serviseske šaj registruinelpe abndar o 15 berš, no akale rodiba na sine odvime sar posebno beršeski grupa majbut kotar 15 berš, nego 14-16 hem 17-18 berš.

44 Varesavo numero muklja o škole ko fundo, ko VII thaj VIII klaso, sebeci so dživdingje ande Kosovo ko bombardovanje 1999. berš. Čerelape kotar o štar IRL save čeren 11% kotar totalno numero save mukle i skola ko VII thaj VIII klasa fundone sloako.

Kana lelape ki godi i strukura e bešipnaski ano Veliki Rit thaj o baro numero e našle manušengo, ko akaja kategorija majimpoertanto si i **našutni legitimacija**, savo dela o Komeserijati vaš o našle manuša. Premalo infrmacije kotar o Komesari vaš o našle manuša ande Novi Sad savo leela than ande procesi lej-basko, sr hem o represento kotar i BRO, kana isi tut i našutni legitimacija but si-go šaj lelape avera dokuemntia. Adjahare, iako nane oficijelno kanuenso mothovdo, i praksa ki Novi Sad ki policija sito so šaj akala legetimacija inkale o angluno personalno lil, posebno ako kerelape kotar o anrunen našle džene. Ko avera situacije IRL, palo kanuneske situaicje, o angluno perosnlno lil, kerenske ano akala komune thaj o dad hem daj musaj te oven zala tute, ko komune kaj arakhenape o bijandimakse lila odole foresko kote abngle sijen bešte. Adjahare, akava dokuemti lačahri o procesi inkalibasko avera dokumentia kana trebul te le o so-cijalno thaj sastimasko ažutirbe ko foro. Ko rodibe avilo pe dji o reso so o numero anketirimo maškar IRL ande Veliki Rit čak 1/3 nane len našutni legitimacija ni palo 13 berš pala lengro našibe. Odolea sikhavi pe so i buteberšengi marginalizacija akale populacijakro, kana lelape ande godi so bi akale dokumentesko našti lena ažutirbe našutne, paldime thaj našle dženenengi. Akava si but problemi kana lelape ki godi so o rodibe inkeri samo e ternen beršengro kotar 14 dži 30 berš.

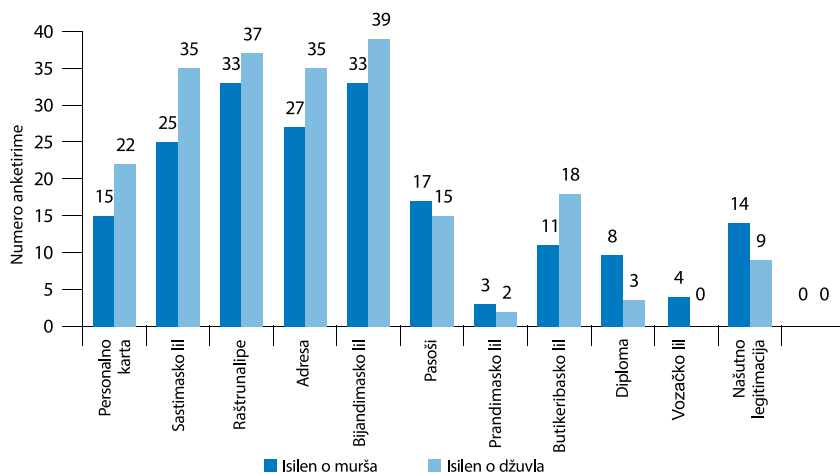
Grafikon 2: Isibe o personalno dokumentia pramalo beršeski granica

Kana kerelape kotar o diferencije premalo beršengi grupaski kategorija, ako cidenpe o kodkuemtija save phandle vaš o beršesko minimum, sar skoj o personalno lil, butikribasko lil, savo majbut isilen o phuredera, primetimo si so majbut dokumentia isilen o tikendera. Akava nalaz sikhavi pozitivno trendi vaš i edukacija thaj sastuipe. Musaj phenelpe so odoleske zaslužno o napia save dikle e

Strategija vaš o anglipse e Rromengo thaj o progami savo diklo e Dekada odova si totalno 11 anketirime džene save isi len diploma andar o agorimi skola si oxto tikneder. Ko akava numero, kerelpe andar i edukacija, musaj te čhiven pe thaj o tekndera save džan ande skola (14). Dikindoj ti diferenca ki adresa, raštrunalipe thaj bijandimasko lila. Kana lelape godzatar i edukacijakri struktura e tiknederengi thaj soj maškar o napi so but baro procentu okolengro so agoringje i skola jase pana džan ani skola, našti anelape o reso kobor ko akava sa ažutiringje o biraipakane organizacije sar hem o pedagoška asistentia ande skole.

Grafikon 3: Isibe o personalno dokumentia premalo pol

5.2. MAJBUT DUKHAVDE: Rromanja thaj o khamne džuvla

Andi fokus grupa savo inkerdi ko Rromane than Veliki Rit ande Novi Sad, lele than efta khamne džuvla beršengre ando 16 dži 26 berš. Makar o džuvla sine jek savi sine ko oficijelno prandimo statusi. Duj sine angluno drom khamne, trin adžikeren trito thaj duj štar to čhave.

Kala lelape ande godi o kanuni vaš o bijadima lila thaj ki obligacija e dadengi thaj dajengi so o bijandipe pito čhavesko musaj te registruinen ko kompetento organi odova si i situacija kaj o čhavo astari o hakajesko dikljipe, sar soj ki anketa sikhavdo so majbvut džene na penžaren i procedura, gndindja pe soj isi valjanipe te vačeripe kotar akala procedure ko akava procesi. Majbut situacije ko Rroma sine so o čhavo nane bijando ko oficijelno prandipe. Ko odoja situacija, kana registruinelpe o čhavo, musaj te avel i daj thaj anel: piro bijandimasko lil, raštrunalipe thaj personalno lil. Ako o dad kamel te priznaninel soj dad, ka avel ko matičari

thaj ka del isto dokumentia. I izjava e dadeski kerelpa ko matiçari hem othe overinipe. Elem, ako o dad nanele akala dokumentia, na ka šaj te pherel akala kondicije thaj kanunea registruinel lengre çhaven.

Kana gndinipe ko uzorko savo inkerdo ande fokus grupa, na iznenadini o data so i procedura vaš o registracije e çhaveski sikhavdi sarijenge no samo na e rronjenge save kamne thaj save džikeren o jekto çhavo.⁴⁵ No, but sekirini o arkhibe so duj khamne dženja, ako soj ko 5. thaj 7. masek na nelen nije validno sastimasko lil, savo naštine sine len redovno sastimasko dikljipe. Jek kotar i anketirime (9. masek khamnipe) sito sar problmi sikhavdgja našajiipe i kontrola ako so isila sastimasko lil soske nane la registuimi adresa ande Novi Sad već ko Irig. No, akaja anketirimi džuvli na pokušingja te, sar sare, registuinel pi fiktivno adresa so naštine avilji dži olakre napia thaj fundone sastimakse hakaja save sleduinen lake sar daj.⁴⁶ Disave participantija pendžarede akaja situacija sar but rizično thaj sikhavgje o štarto drom te keren kontrola hem koristinen o trikija (gluminen soj ko kritično situacija) sar bi našel kotar akaja administrativno prepreka, a ako ni ted na mukhen, onda te sikhavi ki policija hem ko Lolo krsto.

Sa o dženja džande so valjanol lenge o sastimasko lil kana džan ko buijanima jase o uput kotar o doktori. O bilaçi komunikacija e medicinsko serviseja o dženja vakergje kana gele o angluno vakhti kana dobingje o uput te džan ko bijandipe kotar o doktori. K i situacija kaj nane tut overimi sastimasko lil trebun te pokinelpes o dikjaribe thaj o bešipe. Kotar odova mothonve duj anketirime džuvla, kote o Centro prekal o Centro uspingja te pokinel olakro bešipe thaj saslaripe, a dujto sar inklovibe kotar akava diklja sar našibe kotar i sastimaski institucija. Inkloviba kotar o džami, o šaj anel pes thaj me çhave ano opasnost, so samo pogoršini o problemi.

O dženja angje reso soj i situacija akale Rromanjengi save aven kotar Kosovo but phare sebepi soj but terne, na džanane i procedura thaj na vaçeren i çhib šukar. Sa odova anel dži o situacija te ovel len limitirimo komunikacija e institucijena pa hem dži o ekstremno phandlipe.

I dženi savi nane bijami ande Novi Sad, kana vaçerel kotar o iimportantno buti vaš i registracije e çhaveski thaj so olakre znaçinen oolakre dokumentia, çerel

45 "Džas ando matiçari, ov puçel kasko palo anav, me phenav e dadesko. Thaj so reodel tutar o matiçari? Obično personalno lil, puçel e çhaveske vaš olesko bijandipe, ked bijamo, sa, rodel te sikhave i lista mukljipaski kotar o hospitali thaj te telalhramoni mo rrom thaj me, thaj jeke kurkeske o bijandimasko lil sine agorimo."

46 „Džane sar...mange but baro problemi. Odova si sa phandlo jek jekeja thaj me isima duj tikne çhave thaj me çhave nane manca. Odola sito ko paravribaski familija sose, gndinava, so me dživdinava pana me romea. Ždivdinaja phare, ov kerel but ko varesavo probvatniko savo na ponine le hiç. O çvase sine mange ko sigurno kher. Sine roko 3-4 masek te spreminav sa o dokumentia. Me naštiljum odova. Valjandja mange samo i registracija kotar bešava thaj te šaj iranav me çhaven. Sepebi odolesko me šaj lav love bar harička thaj te ovel man me çhavenge. No, me na sine šaj kerdjum odova soske naštine registruingjum pe...”

diferenca kotar late thaj olakre 16 phenja hem prala save pana nane registruime ande binanidpaske lila.⁴⁷ Oj ko esavki situacija dikhel i greša pe dajakri, soske olakro dužnosti sine te registruini len, Adava hem ko akaja situacija sikhavi so o daja tane odola savi ka ovel len odoja rola te registeruinen pe čhaven upral peste.

5.3. Prepreke vaš o isibe o dokumentia

O rodibe inkerjga i procena majfundone prepreke vaš o isibe o personalno dokuemntia maškar o Rroma ko berša 14 dži 30 berš. Čak ekvaš džene save sine anketirime ano procesi lejbaske personalno dokumentia sikhavdgje soj majbari prepreka sinelen so **na sine informaišime kotar i procedura**. Kana lelape gožatar so kana inkalgje o personalno lil, morandile te oven othe, na iznenadimi o data so majbut kotar trin četvirina (78%) na džangja ko sij kompetentno vaš odova dokumenti. Atoska, ko pučimata so trbula vaš o personalno lil, o čačo odgovor dengja samo ekvaš anketirime džene. Ko pučimata koj majkompetentno vaš o sastimakske lila, 41 anketrimio na džngja o čačutno odgovor, jek lačno dženo na džangja so trebul thaj save dokumentia trebun vaš akava, i obligacija sa ande lengre dada thaj o savutno procesi on len peste. Palo odova, o keribe thaj o verifikacija e sastimakske lilenge kerena pe savutne familijake.

Najbari nesigurnost diklape ko dejba o odgovori ko procedura vaš o lejba o bijandimasko lil. Iako samo rin anketarija isilen akava dokumento, 44% na džangje so odoja buti kerel o matičari, a samo 28% anketirime džangja so vaš odova dokumento na trebul nisavo aver lil. I impresija e autorkaki si soj akana fakto e biraipkane organizacijengo thaj o terne ni na khuven ko kontakto e organiozacija nego olengre dada kamen te inkalen lenge sa o dokumentija save trebul lenge. Bitno te mothvipe so kotar o 1. mart 2010. berš so o bijandimasko lil permamentno. Akava počmingja te važinel angleder trin berš, isi šajipe soj o numero okolengro so nanelen tiknilo, thaj soj o fakti angja te o anketirime džene oven nesigurno.

Ando odova koj kompetentno vaš o dejbe o sertifikati vaš i adresa, svako dujto anketirimo na sine informisimo. I situacija avere dokumentenca sine but pološno.

Jek kotar o elementija savo majimportantno anel ko bilačo informaišibe koptar i procedura avibe vaš o personalno dokumentia, thaj em dikhibe olengro valjanipe sito o **bilači edukacija**. Bilači edukacija maškar o anketirime sikhavi pe sar

47 "A to rom kergja tuke dokumentia? Va. Phen mange okola te phenja thaj prala sredingje li on pire dokumentia? Na, on tane pana nizo dokumentia. On dživdinena ano Vršac ili..? Va, sare thane e daja hem e dadeja, isima trin phenja save prandime. Akana ked poredinaja ti situacija, savi isitu sa o dokumentia thaj lengri save nane len o dokumentia, koj si ko polači situacija? Pa me gndinav so me sijum ko polači situacija. Isima personalno lil, a voj svugde valjani. Kuri god te dža, svudge, personalno li lsvudge trebul, o sastimasko li ltrebul kana sijan ansvalo, he ko bijanipe, te dža ki kontrola."

prepreka generalno, a sar personalno problemi ov reko kana sikhavipe. Ko totalno samplori si 10 bi edukuime romanja thaj trin murša, a bierukuimo sar jek bari preoreka sikhavi samo pandž anketirime džene. Trin droma po baro biedukuime o džuvla ano rami e uršenca ka sikhavipe em ko tikneder populacija. Elem, ano rami e skolako ki poterni generacija pobuter dikljola. Atoska, ano rami e skoluibasko ari po phuredere dženenca, e anketa dikljilo so o kompletno numero okolengro savo džal ki fundoni skola (12) sito samo duj čhaja. Ni jek koar o anketirime na džal ande mesmerno skola, dok duj anketirime sito ande mesmerni skola. Maškar o anketirime save niked na sine ande skola, $\frac{3}{4}$ sito džuvla. Atoska, maškar o džuvla save nikad na sine ki skola 70% si phureder, savo tiknarel i šansa te oven pale ande siklovibasko sistemi. Bilaći edukacija jase karatkoročno inkluzija si jek kotar o preprekw vaš o personalno dokumentia, sar hem ko dikhibe olenegro valanipe.

Maškar o problemija save anen dži o nanibe o dokumentija, but importantno rola isile o **finansijko aspekti** savi si phandlo e procedura vaš o lengro dobibe. O troškija save si phandle e lejbe o dokumentija sikhavela skoro petina anektirime (16), kotar soj $\frac{3}{4}$ interno našle manuša (12). Ko akava musaj te čivelpe thaj 10% anketirime -IRL savo problemi isilen te džan ande dizja kote olengre bijandimasko servisi arakhlepe, savo sikhavi o masekosko troško savo odola ljena kotar o Centro vaš o socijalnon ažutiribe. Ande Novosadsko centro vaš o socijalno ažutiribe phene so ko varesave situacije pokingje kotar 1.000 dži 5.000 dinaria i inicijativa vaš o dokumentija. Elem, nijek anketirimo kotar Veliki Rit na mothovdija akava ažutiribe kotatr o centro.

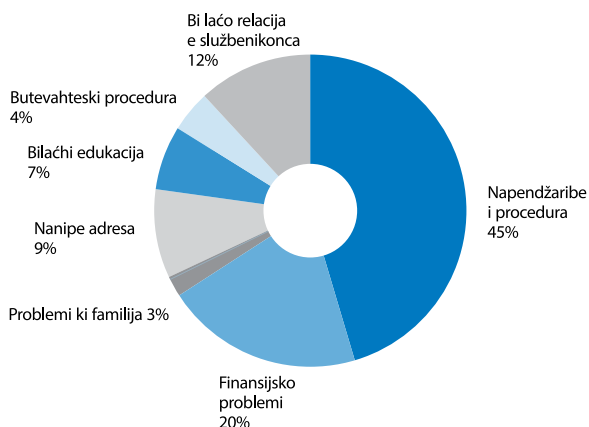
I prepreka vaš o lejbe specifikano numero, vakerindoj, ljejde o sekundarno dokumentija, mothavi o nanipe o primarno dokumentija save si anglofakti vaš olenegro lejbe. Ko odova fundo, o **bišajipe te registruinele i adresa** sar prepreka vaš o lejbe o personalno dokumentija sikhavdgja 9% anketirime⁴⁸. Akava procento nane baro ano rami okoleja savo sikhavelpe ande strategija vaš o nanibe fudno vaš i adresa e IRL ande rromane neformalno bešipnaske thana.

Bilači relacija e službenikonca sar jek majimportanto procesi kana musaj lelape o personalno lila sikhavi 28% anketirime. Musaj te phenelpe soj o Rromnja po aktivno kana trerbul te džalpe pala o lila thaj ko majbut situacije i komunikacija olenca nane baš lači. Adjahare, i impresija sito so on vačeren pravde kotar o bi lačo toni jase diskriminatorsko tretmani kana vakerelepe kotar sinelen li varesavo problemi e institucijenca.⁴⁹ Kana vakerdilo e dženenca kotar o institucije, varesave službenikija pendžarde akava probelmi.

48 U neformalnim razgovorima se moglo čuti da se jedan broj stanovnika nelegalnog dela naselja prijavljuje na adrese dve ulice u Velikom Ritu koje su legalne.

49 „Odoleske so na sinema sa o dokumentija ko Socijalno, i službenica frdingja sa okova so sinema. Phejgja mange “Hajde ciden tumen mandar tumen upral. Dosta mange tumendar. Aver ked ka sikloven tve vačeren thaj ked ka ovel tumen sa o lila.”

Grafikon 4: Prepreke ko procesi jelbasko o dokumentia

5.4. Ažutiribe ko lejbe o dokumentija

Vaš sa o anketirime save sinelen akala dokumentija, posebno pučibe sine vaš o ažutiribe o dokumentia. Vaš o ažutiribe o e dokumentenge dikelpa kotar o baro numero e dženegro save na pendžaren o procedure thaj o kompetentno insitucije (majbut kotar duj trćine – 56 anketirime). Palo generelano emocija soj o ažutiribe valjani vaš o savutne dokumentija save o anketirime isilen (46 odgovorija), o valjanipe vaš o ažutiribe majbut sikhavipe vaš o raštrunalipasko lil (15), so so logika sebeci so sa počminel othar.

Ko dejba o lafija koj ažutiringja olen te resen sa pire dokumentija, majbut lafija sine i familija, (baba, bibi, kako), - čak 2/3 anketirime sikhavdgje so sinelen esavki vrsta ažutirbe. Primetrisajlo soj hem akate o džuvla isilen majbari rola kana trebul te inkalenge esavke dokumentija. Uzal okola save dži o dokumentija ale korkori jase prekal o lengre familije, mothavenpe thaj okola savo ažutirbe rodingje kotar biraipkane organizacije (BRO). No, odola sikhavenpe ko tikne numero, NSHC, pandž droma "Praxis", duj droma Svратиšte. Premaloo mothivipe akale organizacijengo, samo ko 2012. berš i Ekumensko humanitarno organizacija ažutingja o lejbe 140 dokumentija ko Veliki Rit. Praxis kotar Beogrado indetifikuingja 90 slulajija baš i palpali registracija ande bijadimaske lila, 31 procedura pali reguistracija ande bijandimaske lila thaj verifikacija e reštrunalipaski e dženegro kotar Veliki Rit.

Okova soj sekeribaske sitoj so o ažutirbe kotar o institucije sikhavipe samo jek drom ko jek slučaj, hem odova o socijalno servisi. Kana pučenope tako koja institucija lele ažutiribe, o anketirime ka mothoven so ažutiribe rodingje kotar o Komesarijati, Koordinatori vaš o Rromanio pućibe, Centro vaš i sojilano butikeribe hem matičari. Elem, o institucije sinklile soj o majimportanto faktori ando procesi inkalibe dokumentija sebepi o anketirime vakerena olendar ki fokus grupa. Palo odova, ko musaj te ažutirinel len ko esavki procedura, tri četvrtina anketirime mothovgja e raštrakre institucije, a 20% mothonvde so ko anibe i solucija vaš o personalno dokumentija musaj te len than o biraipkane organizacije da.

5.5. Nanibe o dokumentija thaj čhnavibe o hakaja

Jek kotar o majinportanno fundo akale studijakro sito te dikelpel kotar o terne džene save bešte ando Veliki Rit da li pendžarena pire hakaja save lende čhnavde sar konsekvencia e nanibaski o dokumentija. Akava sikhavi ko maj importantno elementi vaš o segregacija kana vakerelpe kotar i terni grupa savo musaj te ovel len valjanipe vaš olengro amalipaski inkluzija.

Edukacija

I studija sikhavi soj, ako soj ko rodibe isi dosta anketirime save si terne, no 17% anketirime na sine nikad ko edukacijaksor sisitemi. Hem odoleske čhiven okolen savo sine dži o 4. klasa ande fundoni skola thaj mukle o siklojibe avelape dži i konkluzia so pohari kotar ekvaš anketirime najverovatnije funkcionalno biedukuimo (33 anketirime).

Maškarutno ulsoviba e edukacijakro thaj o personalno dokumentija sito dujsmereno. Ko trin slučajevija, o anketirime sikhavdgje sar razlogo soske na sine ki skola o nanibe o dokumentija. Atoska, premalo data save lende kotar o pedagoško asistenti, savi si purt maškar i skola thaj o Rroma andi regija edukacijakro. Kana isi tiuacija e čhaveski savo kamenl te džal ande skola a nane le personalno dokumentija (bijandimasko lil, personalno lil kote hramomi i adresa, thaj sertifikati kotar doktori soj o čhavo spremno vaš skola), ov šaj registruinelpe ande 1. klasa hem bizo odola dokumentija. I rola e pedagoško asistetntesko te ačavi o data e čhaveske ande Sekretarijati ko skola savo del špajipe, thaj ano jek te ovel saglasno e dadeja thaj daja, rodel ažutiribe kotar o biraipkane organizacije ko lejbe e fundone dokumentija e dadeske thaj dajake. O ažutirube dengja i Beogradsko organizacija „Praxis“. Premalo verifikacija kotar o pedagoško asistenti ko novi sad skolakote džan 450 rromane čhave, akava berš registuimo biš džene bizo dokumentija.

Sastipe

Bizo sastipasko etika thaj humanost savi aždikeripe kotar o sastipaske službenikija, četvrtina anketirime mothavgje so o sastipaske službenikija na sine lače premalo lende kana rodingje servisi. Esavke situacije sito hem kana verdilo kotar o situacije kana sine o tikne čhave sar hitno intervencija, a ko majbut situacije hem kana sine bebe.⁵⁰ O razlogo vaš odova sine o nanibe dokumentija jase na verifikuimo sastimasko problemi. Jek anketirimi vakergja so i ambulanta odbingja o vikibe te avel ko Veliki Rti hem so sine buti kotar jek džuvli savi našti phirgja em so odoja rat bibaxtesko muli. Majbari situacija sito ko džene save si našle, thaj esavko tretmani isilen okola save registuime jem ko avera komune. Jek anketirimo mothovela: „Angleder trin kurke geljum me daja thaj lelum me rromnja ko doktori soske khamni thaj sine ratvali hem sinela but bare dukha, no na dikle las soske na sine la registuimo bešto than ki Novi Sad nego ki Beograd.“ No, o anketitime džuvla mothive-na so ko dujto džajbe dengje len sastipasko servisi iaoko na sinelen dokumentija.

O Mukljipe vaš o phiribe thaj bešipe

Majbut terne džebe našen kotar phuv, no okole dženenge save nanelen dokumentija odova našti ovel situacija. Ako sito zorale vaš olengri decisija on džan kotar phuv kortkori thaj ilegalno. Odoleske sine but impoertantno te pučelpe olengre napia save sito olengre planija thaj planirinena li te ačhon ande Novi Sad, džajbe ando inostranstvo ili iranibe ande olengro phurano kher. I Studija mothavgja so samo pandž džene kamen te našen kotar o Veliki Rit, so sikhavi potikno kotar 7% samplori. Kotar odova, štar kamel te džal avral thaj jek anketirimo kamel te iranle ko phurano than. Baro numero e IRL mothongja so sebepi o sekuriteto ande Kosovo na kamel te irani ande Kosovo.

Sar majbaro napi e isibasko o personalno lil o anketirime sikhaven soj odova olengro muklo phiribe. Čak 12 anketirime sinele probemija e polcija sebepi o nanipe e personalno lilesko (16%). Kotar lengro iskustvo jase iskustvo kotar o paše personija, but baro numero okolengro save nanelen personalno lila thaj sebepi i policijakro rutinsko kontrola morandile te pokinen 5.000 dinarija vaš o nanibe dokumentija thaj odova teretini lengro kheresko budžeti.⁵¹ But džene vaččerdje so sebepi but kazne save ale, a našti pokinde morandile ko phandlipe, sose nanibe o dokumentija olengo phiribe sine limitirimo.⁵² Šaj phenelpe soj odova jek kotar o alatija save olen priningja te roden personalno lill.

50 „Irti legardjum e čhave ko doktori. Irangje amen soske mi beba thaj me nanemen sastimasko lil. I medicinsko sestra muklje amen ko doktori, no oj angledre phengja te lačharav o sastimasko lil. Irangjum me čhaveja khere thaj tajsa ka džav te dikav te lačharav mo sastimasko lil“

51 Paše 45 EUR.

52 „I policija rodingja mandar o personalno lil no, me na sinemas la maca thaji policija vakergja so ak džava dno phandlipe ako na čerav personalno lil.“ „Me kako phandle soske na sinele te pokini i kazna.“

Hakaj ko butikeribe

Ako i konsituto e Srbijako mothavela ko hakaj ko butikeribe thaj astaribe o fundamentalno hakaja thaj ćinavipe o svakoja forma direktno jase indirektno diskriminacija, bute dženeo akava na sine ki mothondo ki praksa. Aktivno rodibe i buti legaribe kotar i Agenca butieribaski savi legari i Agencija vaš o butikeribe thaj evidencija vaš o bibučakro hem kerela medijacija ko butikeribe. Atoska, akava servisi našti koristinen okola save nanel len dokumentija, butikeribaske lila save mothonven savi mesmerni skola agorindjan. Našti rodibe i buti mothovgja 11 anketirime džene sar majfundono hakaj savo ćinavi e anketirimen nte na astaern piro majfundono hakaj. Palo odova, o džene save arakhem buti, o džene save den len buti na phanden konktrakti olenca, tikanrena olengo pokiber thaj na registruinen len sar bućarene ande Republikako fondi vaš o sastimasko thaj ponziajko sigurimo. Ko akava situacija ćinavipe olengri sastimasko arakhibe.

Hakaj ko lovengo dejbe kotar o Centro vaš o siocijalno butikeribe

O Centro vaš o socijalno butikeribe ande Novi Sad pe korisnikonge dela dumo ko trin regije pokibaske. Premalo vaćeribe e referentoski kotar akaja institucija, majbut kerelape kotar o džene kotar o Veliki Rit. But džene arsaklhlepe ko pućibe ko akaja studija. Kotar o savutno numeri 12 anketrimie vaš o pućibe save hakaja olenge dela piko vaš o isibe o personalno dokumentija, sar mothovgje soj akava hakaj majfundono.⁵³ Atoska, ko pućibe save hakaja avera šaj te astaern, but džene mothovgje soj akva hakaj vaš o „socijala“ majimportante. Akava sikavi soj o data ko akala pućimata nane realno thaj soj o anketirime dengje poželjna odgovorija.

5.6. Percepcija e relacijakro kotar kompetento institucije vaš o lejbe o dokumentija

Majbut razlogjija o anketirime sikhaven kana džana ano institucije te rodne pire dokumentija, bi laćhipe thaj grešno sikavibe kaj te džan hem roden. Pobute kotar ekvaš džene save si anketirime mothovdžje so o institucije sine bilaće premalo lende kana rodingje pe dokumentija.

53 Dokumentija save valjanel vaš o astaribe o hakaja ko lovesko dejbe (lista savi o Centro dela e korisnikonge): forokopija e personalno lileske, bijandimasko lil (pradnime thaj mule), forokipija e raštrunalipasko, sertifikati kotar o katastar (Geodetsko instituti, Źeleznicka no.6, Novi Sad), seertifikati kotar butikeribaski agencija (Alberta Tome No.24, Novi Sad), sertifikati kotar skola (mesmerno jase fakulteti), registracije bešte thanesko, sergifikati kotar o PIO fond (Lonćarska br.10, Novi Sad), fotokopija radne knjižice (1-8.str.), regionalno poresko uverenje (Bulevar Mihajla Pupina 14), foresko poresko sertifikati (Gradaska kuća, šalteri 3-7).

„Vikingje premalao amende so na džandjgum te pherav o rodibasko lil. Phengja mange, “Pher odovam na interesini man so na džane.”

“Mangle te čhinaven amen te na dža avri. Vakerdo amsnge so našti laja amare pasošija soske ko purane personalno lila hramongja o than Vučitrn. On phengje so paj keren amenge lila ama so na vadžinen nighe thaj so našti nighe dža olenca. Čergje amenge thaj normalno koristinaja len.”

“Ano SUP ko šalteri phengje mange so našti inkalava o personalno lil ande Novi Sad sose mo anav si čhibalano (Albansko) thaj te prandinama, no me na kamljum.”

Interesantno soj o anketirime džene na džanen o alva e institucijengre, sem o Centro vaš o socijano ažutiribe, a hem o alava e organizacijengre. Odola pendžaren o anava e dženengre save ažutioringjer len thaj o alava e dženengre kotar organizacije.⁵⁴

Kotar o bilaćo relacija premalo Rroma save roden pire dokumentija vakeri hem o Praxis ando oktobri 2010. Berš kana pokreningja procedura premalo Foreski administracija vaš o gerenlano buća te dikelpa sine li varesavo akti diskiminacija-kro premao Rroma. E foreksi administracija frdingja o rodibetrine dženegri pala palpali registracije vakerinoj savi i trenutno situacije ande Novi Sad thaj so but avile o Rroma save vakeren soj bijadneki Novi Sad. O representija kotar o foro Novi Sad sine daravde so “sigate, neozbiljno thaj naoprezno” potpuko ka vikini pobut džene te aven hem orden dokumentija. O fundono krizi ko septembro angja decisija kote phenelpe kaj o e foreski administracija biopravimo kergja diferencija ko akala džene thaj čhinvgja akale džene adno bilaćhi situacija avere dizutnenca. Ko odoja situacija, e Foreski administracije kergja indirektno disktriminacija. O Praksis mothongja so o Foro Novi Sad isile obligacija ko 15 dive del ano magazini o decisija kotar o krizi ande “Politika”,so si čerdo.

Ko bilaćo relacija disave institucijengro hem nainteresibe e raštrakro te o problemi personalno dokuemtesko e Rromenge rešinipe, mothavi em o representi kotar i Liga vaš i Dekada e Rromengi. Ako so o androne našle manuša thaj olengre problemija ande Startegija vaš o anglalipe e situacija e Rromengi, ov gndinel so

54 Ko duj institucije save ažutiringja len, mothavi o odgovor „Eržika” (Eržebet Varga sito službenica ko sektori vaš o našle thaj androne našle manuša), a majbut vačeren kotar i Dijana savi phaden pala in organizacija kote ojn kerel (NSHC).

o napia save dikle e strategija pano rami e problemenca save isilen o Rroma thaj premalo šajipe e Raštraako, thaj soj oj na implementirini odola napia.⁵⁵

5.7. I pozicija e institucijengi thaj biraikane organizacijengi

Verifikacija e pozicijakro thaj o eksperience e kompetentno institucijengre premalo problemi nanibasko o personalno lila jek si kotar o fundone napia save kamelpes te rodelpes vaš i implementacija e napengo save si pala i inkuzija e Rromengi, posebno o IRL hem terne ko akaja populacija.

Premalo intervjuia, angjam Na osnovu obavljenih intervjuia, angjam konkluzija so but tikno numero kotar i instutcije ko tereni thaj deluini aktivno. Birokratsko sistemi dela informacije thaj ažutiribe samo okolenge save roden ažuritibe kotar institucije. Baš akalese, o dikhibe akalae institucijengro si majbut ko okola institucije save pendžare e dženenge kotar Veliki Rit, sem khetune thaj infrastruktura, thaj Centro vaš o socijalno butikeribe vakerena kotar o nanibe lilengo, majangle kotar adresa, tha personalno lil, thaj ekspertiza hem o džanipe o mehanizmia save čeren kolaj ko personalno dokumentija.

Kotar o na ekspertiza thaj bidžando procesi ko čeribe dokumentoski, čak kana isi čefi keribasko, mothovena hem o džene kotar o biraikane organizacije save phenen so o džebne kotar o bešto than Veliki Rit pokušingje te roden pe personalno lila thaj te informišinin pe ko institucije, no odotar sine bičalde ko lengri adresa.⁵⁶ Adjare, premalo navodia e dženegri kotar o biraipkane organizacije, i policijsko direkcija but droma irani len ko lengro ofisi e grešno informacijenca, no isi šukar koperacija e matično serviseja.

O intervjia e dženenca kotar o institucije mothovi so nane jasno i delibe i buti thaj i horizontalno kopeacija, sebepi o dene kotar administracija sar kompetentno navodinene averen institucijen jsae biraipkane organizacijen vaš o kompetentna džene ko inkalibe e personalno dokumentija.

Te dikhelpe i situacija e dženegri ko Veliki Rit, e Foreski administracije vaš o čhavorikano thaj socijano arakhipe ande koperacija e Centea vaš o socijalno buti hem Institute vaš o publikano sastipe Vojvodinako, kergje projekto „Info mreža

55 „Problemi e nanibasko o personalno dokumentija thaj pureder hem tikneder Rromane populacijakro sito predimenzionalno thaj oleja stigmizirinepe jek narodo. Kamelpes te phenelpe so o IRL, Rroma, nane dizutne sose, nanelen personalno dokumentija save isi len svakova dizutno. Nažalost, odova na interesuini e biraipkane organizacijen sosek odova olengoegzistencijano problemi. Akava problemi ko niveli individua thaj personalno dizutnege hakajengo sito ozbiljno buti. Ali but spinuinepe o banalno problemi. But si naivno o pučimata kotar integracija e Rromengi thaj o pučimata vaš o dokumentija. Dokaz so sijum čačutno si o IRL gadže save nane len esavko probemi.”

56 Novosadsko humanitarno centro.

statističko data bazakotar o dizutne save bešen ko Veliki Rit“ ko 2009. berš.⁵⁷ Akale terenko rodiba maškar sa sikhavdo soj 91% dizutne isile sastimasko lila, a 92,9% punoletno džene isile personalno lila. Vaš o validno čačipe, o džene kotar i biraipakne organizacije isilen negativno kometarija thaj sikhaven so o foro esavke data mothvasi e napea te tikanrel piro responsibiliteto. Palo odova, evidentirimo numero ko odova than so dživdinen si 2.751 džene, dok premalo policija odote dživdinen paše uzal 5.000 džene.⁵⁸ Akava, maškar sa mothovel so nane laći informacija maškar akala insttucije.

But džene represnetorija kotar institucije kana sinelen diskusije vakergje so akava problemi nanenle definisimo kompetenca, no o indolenterno butikeribe varesave džengenri čerel pharo lengro maškarutni koperacija thaj usporini o procesi lejbaso o personalno dokumentija. Adjahar sar exemplo, i bilaći koperacije e matično ahgencijengri mothavi o majimportano napi vaš o lejba o raštrunaslipe thaj bijanuijasko lil. Lokalno koordinatori vaš o Rromano pučiba, savo maškar o biraipkane organizacije dela baro napi vaš o lejbe persoalno dokumentengo thaj premestime matično servisi, dikelpo e pronlemesko but sporo procedurako ko lejbe o dokumentija thaj mothavi o probmi so nane usaglasimi pokibe vaš olengo lejbe.

Ani relacije e Rromenca o representija kotar instiucije sar majbaro probelmi vačeren i fluktuacija e dženegri – so ko napi te oven ano kontakto varesave džeženca taro Rroma, olende vačerdo o odola džene našle ande aver than jase gele avri.⁵⁹

Bilaće informisibe e džengro kotar Veliki Rit andro hakaja thaj šajipe save dende lenge pendžarde but institucije save keren buti olenca. O valjanipe te avelpe polače ko informaicje vaš o hakaja e vačergja em o direktori kotar o Ofisi vaš i inkluzija e Rromengi. Ov gndinel so o činavibe i socijala thaj o konkurs vaš o buteberšengro kheresko sekuriteto konsekvenca, ko jek rig o kriterijumia save dikhle e konkursea. Adjahar sar exemplo, o Fondi vaš o dejbe ažutiribe našle thaj paldime dženege osnivimo te del dumo ethaj suporti akale dženege ki teritorija Autonomno Provincija e Vojvodinaki, ko oktobri 2012. Berš inkalgja konkursi vaš o jekvar finansijsko love e čhavage save džan ande mesmerno skola ki Vojvodina. Adjahar o Fodni dengja publiko lil vaš o kherutnipe e našle thaj paldime džengro kindoj gavutne khera ko 2012. berš. Musaj sine de delpes but dokumentia save o džene kotar Veliki Rit na sinelen (našutni dokumentacija savi premalo amari anketa nanelen petina džene, evidento kotar o raštrunalipe, fotokopija personolno thaj aver). Ko akava napi, ako o interno našle manuša kotar Veliki Rit ki kategorija save integracija ažutirinel pe ko konkursi, on nane len šajipe te konkurisinen.

57 Kotar akava rodibe na džanelpe but, a i autorkakro rodibe vaš o majbut informacije nane odobrimo. Generalno data šaj arakhen pe ko vebjsato e foresko <http://www.novisad.rs/lat/evaluacija-projekta-o-stanovnistvu-naselja-veliki-rit>.

58 Data kotar o numero e dženegro savo bešto ko akava than na lačharen hem o biraipkane organiozacije.

59 O rezultati e anketako sikhavgja so samo 5% planirinel te džal avri.

Korkoro o napi soj vaš o hakaj ko socijalno dukhavde ažutiribe valjani 11 dokumentija, a kana lelape ki godi i situacija ko so arakhenape akala džene kana roden pe dokumentija, odobva numero ovel but tikno. Odova sikhavi o bilačiope. Varesave epresentija kotar i institucija sar konsekvence vačeren o čhinavipe o ažutiribe e dženge ko Rit.⁶⁰ Adhajr, phari situacija mothovi em so olengre partije ko but situacije na džanen kana si bijande, kote si bijande, alava e dadeske thaj dajakre. O butikeribe akale partijengro si but aver. O Komesari vaš o našle džene ko kava probmi mothovi sar jek stereotipi vaš o fakroti diskriminacijakro.

„But trebul te čerele ko zoralipe e institucionalno sistemsko. Nane importante savo si ko (pol, seksualno identiteti, rasa, etnos) musaj te ove jek ka jek. Isi tume ko hakaj so o maksimo na džanen na opravdini. Odova „na džanav“ anglal o organija raštrakre misinava so kerel diskriminacija [posebno grupe] dženen. Namesto esavke dženen, o manuša musaj te oven „predmet keribasko“ odola e „na dđžanava“cidenpers dur. Na valjani te cidel les pesta nego te uputini le kaj. Hem te phenel lese:dža ko Centro vaš o socijalno ažutiribe, hem te sikhavi leske i adresa.“

O presidento kotar i Rromani partija Srđan Šajn vakergja soj i kosekvence o nanibe o personalno dokumentia ko Rroma stereotipi thaj diskriminatosko pozicija, posebno kana vačerope kotar IRL: „Akaja populacija sito but dukhavdi thaj diskriminisimi. Maj angle sose Rroma, thaj vaer so phiraven o anava save nane specifično akale thaneske thaj majbut dženge thaj avera dikhena len sar aver minoriteti.“

Ko varesave sistuacije foreske institucije ne dikhena o probelmi vaš o nanibe dokumentia sar prioritati. I Biraipkani organizacija Novosadsko humanitarno centro pokreningja ano 2011. Berš ande Komisija vaš o dejbe anava ko riga te den pe anava e rigate kote bešte o Rroma sar bi šaj registruinen pire adrese. Elem, odoja inicijativa čhinavdi vakerindoj so on nane kompetentno odoleske. On bičalde ko katarsta vaš o privremeno dejbe anava e rigenge. Kotar akaja inicijativa o NSHC čhinvagja sebepi so o odredbe kotar o Kanuni vaš o adrese thaj bešipe e dizutnengo tiknilo save nane len registruimo bešto than. Kana lelpe ki godi so kasnibe e aniba telalkanuneske aktia vaš i implementacija akale kanunesko, kotar o trenutko hramobasko akala kanunesko na sine bare promene.

60 „Me kamav savtuen te ažutirivan, nu kana avel ko mande varesavo dženo savo si bezobrazno, thaj me dašaj ovav hem inkalav mlo maribasko mehanizmo. Nane ni mange lako. Avela mange te paldav len thaj sa te vakerav lenge, ali na vredini.“ (Službeniko ando Centro vaš o socijalno butikeribe).

Primetimo hem i pozicija administracijakri saoj i prepreka vaš o socijalno haka-ja e terne Rromengo kotar Veliki Rit nanibe o love.⁶¹ Atoska, na koristinel pes but buća save šaj anen reso vaš o nanibe personalno dokumentengo save denpe prekalo fondi vaš o maškathemutno komuniteti prekal save šaj arakhen pe love. Odola na korisinen o raštrakre institucije thaj o biraipkane organizacije. Srđan Šajn, o presidente kotar Rromani partija, ko odova fundo sikhavi ko posebno fondija e maškathemtune organizacijakre savo si ano rami e Sarajevsko procesa thaj anglune IPA fondi.⁶²

61 *O Komesati vaš o našle kotar o nanibe love thaj koperacija e partijanca rromane thaj na-rromane: „Pokušinava te anav tumenge po paše akava situacija kana trebul te delina 20 paketija kašta, a othe dživdinen 600 džene save tačaren pe ko kašta, no amen pokušinaja te vačera olendca that te dikha sar te ažutirina, te ovel amen monitoringo ko so dobingja. Adjahare da te dobingje kašta, aver drom o IRL na ka len maro kana ka delina, sose on lile akana. I adjahr, ko majbut situacije o džene haljovan amen, no avaja ki situacija ked nane pačaibe, akošibe. E kolega savio akana khuvža ole khuvdže. Na o Rroma. Interasantno si sar so amen phena kulturno. Hem ked tane xoljame, on odova na sikhaven, sar partija keribasko si but lače, no but lače si hem šunen so vačera. Naravno, ko svakova maro isi bilachipe no odova bilachipe nane ande akava komuniteti.“*

62 IPA (Instrument for Pre-Accession Assistance) sikhavi jek anglokhujasko ažutiribe save dengja i Evropaki unija ano fundo te del love e phuvjenge ande jugoistočno Evropa thaj save kamen te resen dži o evopkakri politika thaj standardija pa sa dži o ispunibe o napisa asve dende. Akava instreumenti uspostavimo e Direktiva no. 1085/2006, savo si pala periodi 2007-2013 thaj menjini avara programija save si PHARE, ISPA, SAPARD, CARDS thaj IPA vašp o Khoranipe (Turska). KO nevo budžeti, IPA ka kedel sa o dokuemtija ko jek alati savo ka ovel e phuvjenge save roden akcesi (Kroacija, Turska, Makedonija thaj Montenegro) thaj potencijano kandidatija (Albanija, Bosna hem Hercegovina, Srbija thaj Kosovo – ano rami e Rezolucija 1244), savo programo si kerdo odole phuvjenge specifično.

6. Konkluzije

O majfundo akala studijakro si te dikhelpe ko savo napi o terne kotar o Veliki Rit isilen dokumentija, thaj dali pendžaren i procedura vaš lejbaski o dokumentija, olengro dikhibe o problemi thaj konsekvence ko lengri buti thaj dživdipe. Adjahar da dikle o gndipe kotar o institucije hem o biraipkane organizacije kotar akava problemi vaš o nanibe o dokumentija, sar bi lelape olengro utisko kotar lengro aktiviteti, kontaktia e Rromenca thaj problemi vaš o avibe dži o majbut sa valjaniopsre dokuemtnija maškar Rroma.

6.1. Isibe o personalno dokeumtija

Verifikuimo si so ko akava uzorko majbut diference isi **vaš o pol**. Iznenadini o fakti so majbut džene save isi len personalno dokumentija sito džuvla. Akava diklo ko isibe o sastimasko lil. Akaja kondicija šaj pisinelpa ko Rromnja save isi len pobare ambicije kotar murša vaš o personalno dokumentija, save si phandle vaš o khamibe thaj registracije e nevebebaskro. Odova si paradoksalno napi thaj sikhavi o tradicionalno rola e džuvlaki ande Rromano komuniteti, kaj o majbari rola si pala čhave. O fakti so majbut džene mzurša nanelan personalno lila a posebno ki situacija kaj maškar lende maj but džene save agorindje fundoni skola (diploma isilen 8 murša thaj 3 džuvla). Adjahre da, isi but diferenca kana isi personalno lil. Ko uzorko sito jek ka jek numero e džuvlakro thaj muršengo, 41% murša isi len personalno lil, a ko džuvla odova procento si 56%. Personalno dokumentija

save nane majfunodone si butikeribasko lil, pasoši thaj vozačko lil, a okola save phandle ko butikeribe thaj phiribe avral o komuniteti ko majbut situacije isilen o murša. O isibe i vozačko lil odova i phandlo e funkcionalno edukacija, savi si majlačhi ko murša.

O rezultatija mothoven soj maškar o terne ko Veliki Rit isi difference ko **angleder bešto than**. I situacija e domicilno bešte thanea si ko but droma polače, numa ko odoja situacija is šajipe te registruinel pe i adresa thaj o bešto than. Atoska, kotar sa o džene save nane len sertifikati kotar o bešto than(12) samo jek domicilno džene nane le, a okola avera save si domicilno, thaj kotar jek trćina interno našle džene. Sebepi o uslov vaš o isibe o dokumenti vaš o bešto than, 56% nanelen personalno lil, so sikhavi lenge so našti inkalena o pasoši. Petina džene sebepi o nanibe o sastimasko lilesko, našti avel dži o sastimasko dikljaribe thaj duj trćine (64%) nanele butikeribasko lil. Iako ko savutno uzorko o džene save anketirime ko majbut situacije isilen sertifikati vaš o raštrunalipe, kotar trin aketirime save na isilen trin džene a so trin tane našutne dže, thaj on si majbut save nane len raštrunalipe.

Kana kerelpe kotar o diferencije premalo berški grupa, maškar o 15 dži o 18 berš thaj phuredera dži o 30 berš, thaj ako inkalenpe o dokumentija save phandel vaš o beršeske minimumia, sar soj i personalno karta, butikeribasko lil, vozačko lil, savi ko majbut situacije isilen o phuredera, primetimo sitoj so majbut dokumentija isilen o tikndera. Akava mothovi soj o trendo ani regija e edukacijakri thaj sastimaski pozitivno.

Analiza ćedime data ando bešipe, ano fundo e diskusija e representenca kotar o institucije hem ano fundo e materijale savo resla kotar o representorija kotar o organizacije save ažutingje ano procesi lejbe o dokumentija, verifikuimo so isi majbut probelmija vaš o nanibe e dokumentesko thaj soj pana akava problemi ando bešipe Veliki Rit. Maškar efta majšerutne problemija kasa o terne arakhenpekana kamen te resen pire personalno lila, sar majšerutno napi sikhavgje o napędžaribe e procedura savi vakergje ekvaš anketirime džene. Varesave džene akseptiringje o bipendžaribe i procedura, no majbut numero krivingja e dženenn kotar o institucije. Sar o napi bipendžariasko, delape o teluno niveli edukacijakro, no o representija kotar o instucije akava dena e ternenge save si bizainteresuime te len o dokumentija. Avera problemija save o terne džene mothven sito: finansijsko situacija, naštibe i registracije bešipnaski, biedukacija thaj buteberšengri procedura.

Ani Strategija vaš o anglalipa e situacijakro e Rromengo kamelapas te kerelpe kampanja kote ka ljen tan o e governmentoske institucije, maškathemutne organizacije hem o biraipkane organizacije, te šaj o Rroma save si bizo dokumentija počminen i procedura vaš olengo inkalibe da bi šaj ovela len jekhutne hakaja sar avera dizutne. Kana kerdem buti ko tereni, diklam so o informišibe kerelpes taro BRO, dok o governmentoske organizacije phendle soj nakompetentno vaš odoja buti te den infromacije.

Kana lelape ki godi o vačeribe thaj o pučimata ko ažutiringja len, 87% anketirime džene vakerde so ko lejbe o dokumentija o ažutirbe rodingje kotar olegri familija, a ko 14 slučajevia odola sine o biraipkane organizacije. Šaj phenelape so o fundone informacije kotar kompetentno organi thaj procedura olendar šunde.

I gndipe kotar o savutne akteria save keren but pala, akava probemi sitoj so i procedura but kompikuimi thaj so valjani te ovel but jednostavno. Isi lsučajevia kaj o džene vaš olengro tesno kanuneski rami thaj administracija ačon bizo dokumentija.

6.2. Avibe dži o hakaja

Sar majfundohakaj savo o personalno lila dena trećino anketirime džene sar šajipe sito o sastimasko lil. Atoska, o najčešće slučajevi činavibe e hakajengo kotar institucije sebepi o nanibe o dokumentija desinipe ko ambulante. Maškar o dđene asave anketirime, majbut kotar petina sinelen bilaći situacija ko ambulante. Posebno dukhavde kamnja džene save kontrolišinena po bijadipe. Olengro avibe ande ambulatna činavdo kana nanelen verifikuimo sastimasko lil, hem kana kerelape kotar o hitno buća. Desinipe ko akava napi te on fingirinena o akutno kondicije jase našen avere metodenca sar bi našen kotar o administrativna procedure. O participantija kotar i fokus grupa – Romanja khamne džene – sito i komplikovano procedura lejbaso o personalno lila čhivde ando anglune trin plani kana vakerdilo kotar o hakaja.

Kana lelape ki godi soj o džene kotar o Veliki Rit uglavnom zavisinen kotar socialno ažutirbe, odola sarmajfundoneo probemi vakerde kotar dokumentija save valjanen vaš o astaribe olengre hakajengo. Buteberšengi procedura vap o individualno dokumenti, thaj ko varesave situacije hem o naštibe te aven dži odova dokumenti, čerel pharo em o avibe vaš akava hakaj.

Iako ekvaš anketirime džene nanelen personano lil, sare džanen savi importantno rola isile akava dokumenti thaj phandena olesko nanipe vaš o lengro muklo phiribe hem ikljajbe kotar o bešto than. Paše kotar i četvrtina anketirime sinele varesavo probemi e policija vaš o nanibe o dokumentija. Najbari sankcija sito o napokibe o loveski kazna, a te odova prekršaj ovel pobut droma odola šaj džan phandle. Ko varesave situacije o anketirime sikhaven ko bilaće save angje dži akava probemi. Sebepi o na jekj ka jej ekonomikani situacija e barine populacija, štar anketirime vakergje so na sinelen love te pokinen o love ko foresko autobusi thaj so ko odova than rodingje lendar i personalno legitimacija savi na sinelen. „Sine mange but lošno ko autobusi ked nanema karta, a hem personalno lil.“

O importanto rola e dokuemtengri ano konteksti avibe dži o hakaja ko edukacija pendargja 28% anketirime. Ko akaja grupa musaj te delpe hem 12% anketirime save uključingje lengre čhaven ande edukacijakro sistemi soj totalno numero anketirime

džene. Odova mothavi so ko akava slučaj o džene kotar Veliki Rit na sine obavestime so nanelen informacije kotar o šajipe te registruinen pes bi personalno lilesko.

Ko konteksi o naštibite te piro bešipnasko than regisruinen ande adresa kote bešte sebepi o naregulisimo pučibe legalizacijakro, musaj te vakerelpe so o Kanuni vaš i adresa thaj bešto than dikela šajipe te registruinen e ande Centro vaš o socijalno butikeribe, thaj o telalaktia save andje akaja procedura, e dženenge save bepen ande Veliki Rit – andilo kasniba kotar efta masek thaj ka dikelpe sar ka džal odoja implementacija. Sar komplikacija baš akaja implementacija ande Centro vaš o socijalno butikeribe mothoven i komplikacija save ande ano neve propisia thaj posta save adresirime ko dene save si ande lengri adresa. Esavki situacija mothovela kotar o na ćaćutni volja te anelpe reso ko akava problemi.

Ipak, pala o sa napia, eventualno bibaxtalo tretmani na rezultiringja nijekeske Rromane dženeske save dingja o Dizutno arakhibasko. Akava data šaj adjahar ovel predmeti vaš o inkalibe.

Ko sistemi vaš o responsiibiteto khuvel thaj o mukljipe e valjanipasko keribasko. Socijalno inkluzija sikhavela ko koncepti savo trebul sarjenge, inkluzija ko sa amalipaske tokia thaj dejbe jek ka jek šajipa. Astoska, iako majimportanta institucije ki teritorija provincija thaj foreski inkerena p programija vašo suporti programesko savo del suporti thaj ažutiribe e naple thaj paldime dženen save musaj te čeren kolaj o dživdipe e Rromenge kotar IRL komuniteti, o informacije save na aven dži lende.

Anorami e buteberšengo bućako e bute organizacijengoko anibe o reso akale bućengo vaš džene save bešen ando Velii Rit, o numero okolengro kase o ažutire trebul na promisajlo. Legarde bilaće ekperineca kotar dada thaj pendžarde e bilaće administrativno sistema, thaj hem sebepi o nainformisanost kotar lokalno autoriteti save anen reso bap olengro rodibe, o terne dđene kotar o Veliki Rit osloninenpe ko lengre dada thajko biraipkane organizacije, te o momento lengre manušikane hakajengro ćinavipe.

Esavki situacije si aćutni phari, posebno ako lelape ki godi o aktivitetija save sine organizuime vaš i Dekada Rromengi, majbut akcije kotar BRO thaj ki lokacija kote akava bešto than arakhelpe. Novi sad sito jek baro administrativno thaj agrikulturno lokacija kote akava than arakelapes thaj paj arakhle love te sastkaripe akava problmi. Kana lelpeki godi o kapaciteti e dizjako o probelmi vaš o nanibe o personalno dokumentija hm i inkluzija e ternengi si hem pophari. Socijalno integracija e ternengi kotar Veliki Rit si telal o oavera faktorija, majangle ekonomsko situacija, stereotipia thaj diskriminacija, aćol nedovoljno. O terne Rroma, save dživdinen ande Veliki Rit oana dživdinen uzal, a na pire dizutnenca.

7. Rekomendacije

Akala rekomendacije piraven pe e respektoa vaš o manuškane hakaja thaj i obligacija e Republikakro Srbijakro savi dikla e bute adoptiringje dokumentenca thaj avere aktenca, ratifikovano strategije thaj dokumentija fundo te kerelpe integracija e Rromengi. Sar bi sidžola odova prcesi integracijakro, kotar o rodibe sito čedime thaj o rekomendacije e Rromengre, institucija thaj o biraipkane organijacijengro save inkeriše kotar o anglalipe e situacijskro vaš o inkalibe o personalo lila.

7.1. Rekemodacije ko institucije (nacionalno thaj lokalno niveli)

1. Ano rami po lače koperacija thaj buća e kompetentno insiticijengro thaj civilno sektori musaj te kerelpe networkingo te bi šaj khupate keren buti pala jek platforma vaš oelngo jekhutni buti ko akava problemi (Centr vaš o socijalno buti, Ambulanta, SUP, krizi – vaš o kanuni vaš o vanparnično procedura, Nacionalno servisi vaš o butikeribe, Sektori vaš o našle thaj paldime manuša, Ofisi vaš i inkluza e Rromengi, lokalno Rromano koordinatori, sastimaske medijatorija, pedagoško asistentia, provincijano fondi vaš o dejbe ažutirbe e našle, paldime thaj našutne dženenge, Novosadsko humanitarno centro, Ekumensko humanitarno organizacija, Konsili vaš i integracija e Rromengi ande Vojvodina).

2. Sar bi tinarelpe o stereotipija thaj vazdelo slučajevia diskriminacijakre ande insttucije, musaj te kerelpe buti ko zoralipe o kapacitet e dženegri save čeren buti ando agencije thaj kerelpe senzibilizacija i buti e Rromenca. Ko akava fundo, šaj premalo samplori ko sastimaske medijatorke thaj pedagogška asistenija, o Cenro vaš o socijalno butikeribe monitinen pe službenikia save ka oven posebno kompetentna te kovljaren o hakaja e Rromenge.
3. Dejbe o finansijsko resursi vaš o koristibe o šajipe save den o maškarthemutne fodnia sar bii ko jek rig kerelpe but lokipe e raštrakre lovenge thaj o budžeti e foresko, a ko aver rig kerelpe bipokimibuti vaš o dejbe o personalno lila e dženenge sve divdinen ande Veliki Rit hem adja-har cineape sa o finansijsko prepreke.
4. Digitalizirinen o data save inerde ande premostime matično servisi sar bi sidžola i procedura lejbaske o dokumentija.

7.2. Rekomendacije kotar o Rroma thaj biraipkane organizacije

1. Ano fundo vaš o cicipe o prepreke save sito majdfundone lejbaske o perdonalno lila (personalno lil, sastimaskolil thaj butikeribasko lil) trebul te **rešinelpe o problemi vaš o našine registracijakro i adresa**. Musaj o Ministro bučenge, butikeribaske thaj socijalno politika implementirinel o aktia te anel e dženen ki adresa e Centrosko vaš o ažutiribe⁶³.
2. Musaj te adoptirinel pe o **Lokalno akciono plani vaš o lačharibe i situacija e Rromengi ande Novi Sad**, save posebno napiaka ovel len premalo rešibe o stuacije personalno lilenca, sar hem te arkhelpe love savo ka implementirinel o LAP.
3. Inkerelpe i **kampanja vaš o imformišibe** e dženen kotar o bešto than Veliki Rit thaj averen save kompetentna ko institucije thaj procedure save si neophodno kerenpe ano procesi keinkalibasko savkonesko dokumenti. Ko akaja kampanja musaj te len than em o representija kotar e foreski institucija savi ko bilo kova način ka len than jase den dumo ko akaja procedura, sar hem o pedagoška asistentija hem o sastimaske medijatorke teel o keribe lengre angleder kerde obligacije.
4. Te obezbedinelpe **funkcionišibe o legalno godavipe** ande bešto than ko Veliki Rit sar bi ovela len majlače informacije kotar lengre hakaja hem šajipe save den pes lenge em ko odova than motivisinen len ko procesi lejbaske o dokumentija.
5. Uzal o principi vaš o jekhipe thaj jehutne ćaćipa, anibaja o Kanuni vaš o interno našle dđene thaj o Lokalno akciono plani, **musaj te obezbedinelpe jekhutno tretmani e našle thaj paldime dženegro** ko procesi avibaske dži o hakaja.

63 Anorami e amandmanea ko Kanuni vaš o adresa thaj bešto thanea.

6. Keribe po lachi koperacija maškar o Koordintori e romane pućibasko, pedagoško asistenti thaj satipasko medijakri ano fundo dejbasko ažutiribe ko **baro suportiko inkalibe o dokumentija e dukhavde dženege** (khamne Rromnja, biedukuime, terne).

8. Bibliografia

Kanuni vaš o i adresa thaj bešto than e dizutnengo (2011), Oficijelno mothovdo e Republikakro Srbija No.87/2011. [17.11.2011.]

Kanuni vaš o amandmani thaj dopuna ko Kanuni vaš o raštrunalipe e Republiko Srbijakro (2007), Oficijelno mothovdo e Republikakro Srbija [24.09.2007.]

Kanuni vaš o amandmani thaj dopuna ko Kanuni vaš o personalno lil (2011), Oficijelno mothovdo e Republikakro Srbija No.62/2006 thaj 36/2011. [29.04.2011.]

Kanuni vaš o matično lila (2009 Oficijelno mothovdo e Republikakro Srbija No. 20/2009. [18.03.2009.]

Kanuni vaš o dopune ko Kanuni vaš o vanparnično procesi (2012), Oficijelno mothovdo e Republikakro Srbija No. 85/2012. [31.08.2012.]

Kanuni vaš o arakhibe e hakajengo thaj o mukhipe vaš o nacionalno minoriteti (2002), Oficijelno mothovdo e SRJ No. 11/2002.

Pravilniko ande forma registruibaski ki adresa e intitucijakro, jase Cetro vaš o socialno butikeribe (2012), Oficijelno mothovdo e Republikakro Srbija, No. 113/2012.

Strategija vaš o anglalipe e situacijakro e Rromeni ande Republika Srbija (2010). Governmento e Republikakro ki Srbija. Numero: 90-2045/2009-1. [09.04.2009.]

Lokalno akciono plani vaš o anglalipe i situacija e našlengi, paldimegi thaj našutnengi ande Novi Sad 2011-2015 (2010). Novi Sad: Foresko bešipe ande Novi Sad. [22. 12.2010.]

Bašić, G. (2012). Reporti kotar i sitiacija e „legalno bidikhlengi“ ande Republika Srbija. [Online]. Beogrado: Dizutnengo arakhlo. Šaj dikelpes ande: <http://www.ombudsman.rs/attachments/Izvestaj%20o%20polozaju%20Pravno%20Nevidljivih%20Lica%20u%20RS.pdf>.

Praxis (2012). Evropakre lače prakse: i buti vaš o publikano lobi ande Srbija: reporti kotar o ekperstko grupa. Beogrado: Avantgarde print.

Timo vaš socijalno inkluzija hem tiknaribe o ćororipe, Republikano instituti vaš i statistika. (2010). Monitoring e amalipaskro inkluzija ande Srbija: dikhibe thaj trenutno pozicija vaš o socijano inkluzija ande Srbija anorama e evropakre indikatorea. Beogrado: Governmento RS – Timo e teelalpresidentesko kotar Governmento vaš i implamentacija e Strategija vaš o ćhina vibe o ćororipe.

Evrokakri komisija (2010). O reporti kotar o Evrokari komisija vaš o proegresi e Sebijakro: Mnaušikane hakaja thaj arakhipe e minoretengro. SEC(2010) 1330. [butikeribasko dokumenti].

Brisel: Evropsko komisija, šaj arakhelpe ando: http://epus.rs/sr/dokumenti/downloads/2010/izestaj_o_napretku_srbije_2010_sa_aneksom.pdf

Dizutno araklo. (2012). Rezultatija kotar o rodibe e strategijskro vaš o anglalipe e Rromengo ande Rroma ande Srbija. [butikeribaski verzija]. Beogrado: Dizutno arakhlo. Šaj arakhelpe ando: <http://www.ombudsman.rs/attachments/REZULTATI%20ISTRAZIVANJA%20ZG%20O%20PRIMENI%20STRATEGIJE.pdf>

Korać D., Opačić N., Škorc B., Ćirić D., Volarević S., Muždeka N. (2006). Integracija sar buteberšengo solucija vaš o našle, paldime thaj našutne džene ande Srbija: analitičko reporti. Novi Sad: Serbikano godžaipe vaš o našutne džene.

Grupa 484 (2011). Napia kotar o forsirime migracije ande Sebjija: i situacija e našle deženengi, interno našle džeenengi thaj džene save roden azilo. Beogrado: Rubikon dizajn- Ćira.

Mihić, V. (2011). Kotar o ćhave save dživdinen ande mahala ande Novi Sad: rodibe. Novi Sad: EHO thaj Sektori vaš i psihologija ande Filozofsko fakulteti ki Novi Sad.

Rakić D., Grupa 484 (2011). Forced migration in Serbia. Migration citizenship education. [Online]. Šaj dikepe ande: <http://migrationeducation.de/26.0.html>. [06.01.2013.]

UNHCR (2011). Procena vaš o valjanipe e interno našle džeenengro ande Srbija http://www.unhcr.rs/media/IRL_izvestaj_srpska_verzija.pdf

Prilog No. 1: Intevjuisime thaj anketirime džene kotar o insntitucije thaj biraipkane organizacije

Centro vaš o socijalno butikeribe, referenti vaš o bešte thana ande Veliki Rit, Bangladeš thaj Mali Beograd - Miodrag Popadić

Centro vaš o socijalno butikeribe, teledirektori – Branko Zelenbaba

Komesati vaš o našutne džene ki Novi Sad – Slobodan Vukašević

Direktori vaš i kancelarija vaš i inkluzija e Rromengi – Duško Jovanović

Polsaniko ando parlamenti ki Republika Srbija thaj Presidento kotar i Rromani partija– Srđan Šajn

Provincijalno sekretatijati vaš i edukacija, administracija thaj nacioano minoritetia, majčerutni bučarni ande sektori vaš o nacionalno komunitetia– Jelena Jovanović

Lokalna koordinatori vaš o Rromano pućibe – Radmila Zećirović

Pedagoško asistenti – Zorica Kalanjoš

Kordinatori e Liga vaš i Dekada Rromengi- Osman Balić

Presidento e Konsilesko vaš i integracija e Rromengi ande Vojvodina – Petar Novica Nikolić

BRO Praxis – Ivana Stanković

BRO Novosadsko humanitarno centro – Dijana Malbaša

BRO Ekumensko humanitarno organizacija – Vladimir Vujin

BRO Prevent – Vladimir Balbut

Irajbe e čhavoenge save dživdinen/čeren buti ande mahale – Anita Jakšić

Dizutno arakhlo ande foro Novi Sad

Prilogo no.2: Pučimata

Data _____ berš

Isijbe personalno dokumentija sar napi vaš o socijalno integracija e ternengo kotar o bešto than “Veliki Rit” ande Novi Sad (Srbija)

Perdonalno data e anektirime dženeski

1. Pol:

džuvlano

muršano

2. Data thaj o berš bijanipasko _____

3. Berša:

A. tiknered džene

14-16 berš

16- 18 berš

B. pophureder dženo

19-25 berš

25-30 berš

4. Than bijanipasko: _____

5. Edukacija:

A. džan ande skola

a) fundono klasa (klasa) _____

b) mesdmerno (klasa) _____

c) majući skola - fakulteto (berš) _____

B. na džal ande skola

a) nikeda na registuimo (sebepi) _____

b) mukla i skola (ande) _____klasa (sebepi) _____

c) agoringja: fundoni mesmerno fakulteti
ko than _____

6. Prandimo statusi:

A. Naprandimo

a) bizo čhave

b) čhavenca (numero) _____ čhave

B. ande vanbračno zajednica _____ berš.

a) bizo čhave

b) čhavenca (numero) _____čhave

C. ko formalno prandibe _____ berš

a) bizo čhave

b) čhavenca (numero) _____čhave

7. Statusi ki Novi Sad:

Akana:

- A. Domicilno, kotar _____ berš
- B. Avutno
 - a) Našlo kotar _____ kotar _____ berš
 - b) interno našlo dženo kotar _____ kotar _____ berš
 - c) irando kotar _____ kotar _____ berš
 - d) selimo kotar _____ berš

Planirini:

- A. Te ačhol ande Novi Sad
- B. Te džal kotar Novi Sad
 - a) ko purano than bešipnasko, ande _____
 - b) avri (raštra) _____

Data kotar o isibe e personalno dokuemtesko

1. Isitumen li:

- a) Personalno lil _____
- b) Sastimasko lil _____
- c) Raštrunalipe _____
- d) Sertifikati kotar o beštio than _____
- e) Bijandimasko lil _____
- f) pasoši _____
- g) prandimasko lil _____
- h) butikeribasko lil _____
- i) dipolma kotar mesmerno sikljoibe _____
- j) vozačko lil _____
- k) našutni legitimacija _____
- l) l) korkoro irande: sertifikati kotar policija _____

2. Kova than kaj šaj lelen odova dokumenti?

O džene save isillen varesave dokumentija

2.1 Ažutiringja li tumen dajek ko lejbe akala dokumentija?

- A. Na, korkoro.
- B. Va, ažutiringja man
 - a) Mi familija
 - b) amal/in
 - c) BRO džene _____
 - Kana lelen (savo dokumenti) _____
 - Sebepi (sose valjangja tumen ažutiribe) _____
- C. Sinen li baxtale lengre ažutiriba/serviseja? _____

2.2 Soj si tumenge majbaro problemi kana musaj te roden varesavo dokumenti?

2.3 Savo tretmani o institucije isilen kana den o dokumentija?

A. Lačhe, na sinema nisavo problemi

B. Sinema probemi e _____

Odolese sose _____

Phengje mange so _____.

2.4 Kobor importantna sitoj tumenge o dokumentija? Save hakajaj tumen dena olenca?

2.5 Save problemija isitumen tumare pendžarede save nanelen o dokumentija?

2.6 Ko tumaro gndipe, koj si odgovorno so odola nanelen dokumentija thaj ko šaj del len piko te aven dži lende?

O Džene save nane len nijek dokumenti

3.1 Pokušingjen li nekad te roden tumare (varesavo) dokuemntija?

a) Va.

Kaske vakergjen? _____

Keda? _____

Kova dokumenti _____

Phengje mange so _____

b) Na, soske _____

3.2 Džanena li kaj tumari matično servisi?

3.3 Džanen li koj odgovorno inkalibaske:

- a) personalno lil? _____
- b) sastimasko lil? _____
- c) bijandimasko lil? _____
- d) sertifikati vaš o bešipe/adresa? _____

3.4 Džanen li so trebul tumen vaš o dokumentija:

- a) personalno lil? _____
- b) sastimasko lil? _____
- c) bijandimasko lil? _____
- d) sertifikati vaš o bešipe/adresa? _____

3.5 Rodingjen li ažutiribe kotar varesavo dženo vaš o inkalibe o dokumentija jase godžaipe nekastar?

3.6 Šunden li vaš i varesavi organizacija savi ažutirinel e Rromen ano procesi e dokumentenge?

- a) Va, šundem vaš o _____
- b) Na, na šundem.

3.7 Soj si majbari prepreka te aven dži o dokumentija?

3.8 Sinetumen li varesavo problemi so na sine tumen varesavo dokumenti (personalno lil, sastimasko lil...)?

3.9 Save hakaja sitoј tumenge čhinavde sebepi o nanipe o dokumentija?

- a) Našti džav ki skola
- b) Našti džav ano doktori
- c) Našti koristinav o hakaj ko socijalno dejbe
- d) našti te čerav oficijelno buti
- e) Našti oficijelno te prandinama
- f) _____
- g) _____
- h) _____

3.10 Kobor džene ande ti familija _____ - kherutne

- a) nanele personalno lil _____
- b) nanele sastimasko lil _____
- c) nanele registruimi adresa _____
- d) nanele registruimo ande bijadimaske lila _____?

3.11 Premalo tumende, kasko kompetenca si thaj ko trebul te ažutirinel e Rromen kana trebul lenge personalno dokumentija?

Naisarav tumenge!

